

Η ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΑΚΑΔΗΜΕΙΑ ΑΥΤΗΣ*

7. *Τὸ μοιραῖον! Ἡ συρροὴ τῶν πέριξ ἐν Μοσχοπόλει.—Ἡ ἐπιβουλὴ τῶν πέριξ ἀτάκτων στοιχείων καὶ ἡ ἐποφθαλμίασις τῶν ἰσχυρῶν.—Οἱ αὐτόκλητοι ὑπερασπισταί.—Ἡ διαρροὴ τῶν κατοίκων.—Ἡ ἐπάρατος διχόνοια.—Βραδεῖα ἢ καταστροφὴ, ἐπιτάχυνεν αὐτὴν καὶ ἡ ἄρσις τοῦ αὐτοκεφάλου Ἀχρίδος.—Ἡ ἐπανάστασις τῆς Πελοποννήσου, ἡ μῆνις κατὰ τῆς Μοσχοπόλεως.—Ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ διασπορά.—Ὁ περιπλανώμενος πτωχο-πρόδρομος.—Ἡ ἀνοικοδόμησις καὶ ἡ νέα σχολή, καὶ ἀνασύστασις τῆς Ἀκαδημίας ἐν Ἀθήναις.—Ἐπὶ τῷ ἠρωτικῷ τέλει μιᾶς ἱστορικῆς πόλεως.*

Πόλις οὕτως ὑπὸ τῆς φύσεως πεπρωκισμένη καὶ καταπληκτικῶς προαχθεῖσα ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις διὰ συστηματικῆς ὀργανώσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, ἐξωρατοθεῖσα δι' ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων, εἶχε πάντα τὰ ἐφόδια νὰ συνεχίσῃ τὴν ἔνδοξον αὐτῆς σταδιοδρομίαν. Λόγῳ τῶν πλεονεκτιμάτων τούτων πολλοὶ ἐκ διαφόρων πόλεων τῶν γειτνιαζουσῶν ἐπαρχικῶν συνδεόμενοι διὰ συναλλαγῆς καὶ χάριν τῶν ἐμπορικῶν συμφερόντων ἐγκαθίσταντο ἐν αὐτῇ καὶ οὕτως ἐξηγεῖται ἡ τεραστία τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς. Ἄλλοι δ' αὖ πρὸ, μόρφωσιν τῶν τέκνων, καὶ ἕτεροι πάλιν χάριν ἀσφαλείας μετῴκουν ἐν τῇ προνομιούχῳ καὶ ἐλευθερᾷ ταύτῃ πολιτείᾳ, καὶ ἄλλοι πολλοὶ λόγοι ἐξώθουν αὐτοὺς εἰς τὸ Παρίσι αὐτοῦ τῆς Ἰλλυρικῆς χερσονήσου. Τοῦλάχιστον δύο ἐκ τῶν 6 συνοικιῶν ἀπετελοῦντο ἐκ τοιούτων μετοίκων ἐκ Μετσόβου καὶ τοῦ Σκαμνελίου τοῦ Ζαγορίου προσερχόμενοι (Μετσοβίτ μαχαλεσί, Σκαμνελίτ μαχαλεσί ἢ Σκαμνελιά). Ἡ ἄλματικὴ πρόοδος καὶ ὁ δαψιλῆς πλοῦτος τῶν Μοσχοπολιτῶν ἐφείλκυσε τὴν βουλιμίαν τῶν πέριξ ἀγρίων Μουσουλμάνων, οἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ ἰσχυροὶ ὄντες κατεδυναστεύον τοὺς δυστυχεῖς χριστιανούς, ἢ πτωχοὶ καὶ ἄστατοι ὡς πόρον ζωῆς εἶχον τὴν ληστείαν. Δύο ἐπαρχίαι ἐκ τῶν ἐγγύτατα κειμένων ἢ Κολώνεια καὶ ἡ Πρμετιὴ μέχρι τοῦ ποταμοῦ ἐν δεκαετηρίδων ἦσαν διαβόητοι ἐπὶ τῷ ἐντίμῳ τούτῳ ἐπαγγέλματι. Ἦτο τῶν ἀμηχάνων ἐκ τῆς ξένης ἢ τῆς ἀγορᾶς ἐπανερχόμενός τις νὰ μὴ προῦπαντηθῇ καθ' ὁδὸν ὑπὸ ληστῶν καὶ

* Συνέχεια ἐκ σελ. 161 καὶ τέλος.

1. *Σκελλαρίδης*, περὶ Μοσχοπόλεως ἐν Πανδώρα τομ. Θ'. (Ἀθήναι 1858) σ. 44. καὶ *Δαμπρίδης*, Ζαγορικά (Ἀθήναι 1870) σ. 87. ἐκ τῆς Σκαμνελιάς, λέγει οὗτος κατήγετο ὁ *Σίνας*, ἀλλ' ἡ ἐγγῶριος παράδοσις θέλει αὐτὸν οὐκ κουτσόβλαχον, ἀλλ' ἄλβανὸν ἐκ Βυθκουκίου, διὸ καὶ ὡς ἰδιαιτέραν γλῶσσαν ἔλαλε τὴν Ἀλβανικὴν (βλ. περὶ τούτου σημειώσιν παρὰ Σκενδ. σ. 40).

νά μὴ ἀποτιῆ αὐτοῖς τὸν φόρον τοῦ αἵματος. Διὸ οἱ συμπατριῶται μου ἐβιάδιζον ὁμοθυμαδὸν καὶ ὡς ἐν ἐκστρατεία ὄπλισμένοι¹, Ἐντεῦθεν δύναται τις νὰ φαντάζηται ὁποῖα δεινὰ ὑφίσταντο οἱ Μοσχολῆται καὶ μετ' αὐτῶν συναλλασσόμενοι καὶ φοιτῶντες εἰς τὴν μεγάλην ἐμπορικὴν ἀγορὰν. Πρὸς ἐπὶ τούτοις καὶ αὐτῶν τῶν ἐπισήμων ἀρχῶν ἐκίνουν τὸν φθόνον καὶ τὴν ἐκ τῆς τοιαύτης μεγάλης κινήσεως καὶ προόδου ὑπόνοιαν· ὥστε δὲν ἐχρειάζετο, εἰ μὴ μικρὸν ἔναυσμα, ἵνα τὴν κατ' αὐτῶν ἀνάψη πυρκαϊάν. Καὶ ἡ ἀφορμὴ ἐδίδετο ἀπὸ τῶν Κολωνιαίων καὶ Προμετινῶν (κυριῶς τῆς περιφερείας Λαγκλῆ). Οὗτοι ἐχθρικότατα διακείμενοι πρὸς αὐτοὺς ἐδολοφόρουν καὶ ἐλήστευον τοὺς παροδίτας οὐ μόνον κρύφα, ἀλλὰ καὶ ἀναφανδόν· ὁσάκις δὲ ἐκείνοι δὲν ἱκανοποιοῦν τὴν ἀπληστίαν αὐτῶν καὶ τὰς μεγάλας εἰς χρῆμα ἀπαιτήσεις παρεδίδουν τὰς οἰκίας καὶ δλοκλήρους συνουκίας τῆς Μοσχόπολεως εἰς τὸ πῦρ. Κατὰ τὸν Ἀραβαντινὸν ἐπὶ 10ετίαν (1770-1780) αὕτη εὐρίσκειτο ἐν διαρκεῖ πολιορκίᾳ². Καίτοι δὲ οἱ εἰρημένοι ληστὰι ἐκίνησαν (ἐξ ἀντιζηλίας βεβαίως) εἰς ὑπεράσπισιν τῆς πολιορκουμένης πόλεως τοὺς Ἀλβανικοὺς βέηδες τῆς Μουζεκιᾶς, οἵτινες καὶ ἔσπευσαν νὰ ἀποστελώσωσιν ἐπὶ τόπου φρουράν, ἀλλ' ἦτο ἄδωρον δῶρον τὸ τοιοῦτον, καὶ ἐπηύξησεν ἐπὶ πλεόν δια τῶν αὐθαιρεσιῶν καὶ διαρπαγῶν τὰ δεινὰ τῶν ἐν μέσῳ δύο πυρῶν διατελούντων κατοίκων, ὥστε ἡ ἀκμάζουσα καὶ περικαλλὴς ἐκείνη πόλις ἔβαινεν ὀσμημέραι εἰς ἀποσύνθεσιν καὶ ἐξαφανισμόν. Πρὸς τὴν τοῦ μοιραίου ἀποτροπῆν οἱ κάτοικοι δι' ἀναφορᾶς ἐξητήσαντο παρὰ τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως τὴν ἐκ Σόφιας μετάθεσιν τοῦ Μπελέρμπεη ἢ Ρουμελὶ Βαλεσι (διοικητῆς) εἰς τὴν πλησιεστέραν πρὸς αὐτοὺς πόλιν, τὰ Βιτώλια, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν εἰσηκούσθησαν³. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἤρξατο συντελουμένη βαθμιαίως ἡ διαδροή, διότι οἱ εὐπορώτεροι τὴν καταδυναστείαν μὴ ὑποφέροντες προτιμῶν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰ πάντα πρὸ τῆς διαρκοῦς ἀγωνίας, καὶ μετὰ δακρῶν τὸ πάτριον ἔδαφος ἀποχαιρετῶντες ἐγκαθίσταντο εἰς Ἀχρίδα, Βιτώλια, Κρούσοβον, Σέρρας, Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἄ. Ἐκτοτε νέον αἷμα ἐχύθη εἰς τὰς φλέβας τῶν τέως φυτοζωούντων κατοίκων τῶν εἰρημένων πόλεων τῆς Δυτ. Μακεδονίας, ἀντάλλαγμα τῆς διαλυομένης μεγαλοπόλεως, ἥτις δὲν κατώρθωσε νὰ κατευνάσῃ τὴν θρησκομανίαν καὶ τὰ ἄγρια ἔνστικτα τῶν ἐν λόγῳ ὁμαιμόνων συμπατριῶτων, οὓς ἀέλποτε θὰ στιγματίσῃ ἡ ἱστορία⁴. Τοιαῦτα

1. Χάρης εἰς τὰ δραστήρια μέτρα ἅπερ ἔλαβον αἱ Κυβερνήσεις τῆς Α. Μ. τοῦ Ἀχμέτ Ζώνου, ἡ ληστεία ἀπὸ πολλοῦ ἤδη τελείως ἐξωστρακίσθη ἐξ Ἀλβανίας. Ἄρα δὲ εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια βασιλεύει (ἀπίστευτον πρᾶγμα, ἀλλ' ἀληθέστατον).

2. Χρονογρ. Α' 270.

3. Κουτσονίκας ἐνθ' ἀνωτ. σ. 98. Τοῦτο ἐπραξε βραδύτερον ἡ κυβέρνησις, ὥστε ἐπὶ Ἀλῆ ἔδρα τοῦ Διοικητοῦ τῆς Ρουμελίας ἦσαν τὰ Βιτώλια. Οὗτοι πάντες ἠντήσαν τὰς μαρτυρίας ἐκ τοῦ P. P o u q u e v i l l e, ὅστις χαρακτηριστικώτατα γράφει: Mais la genie du despotisme, ennemide faite prosperite, paivait—il souffrir qu' une ville libre s' elevant dans le sein de son empire! (Voyage tom. III σ. 46).

4. Ὁ P o u q u e v i l l e εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐνδόξου Μοσχόπολεως εἶπεν

είχον πάθει πρὸ τῆς Μοσχοπόλεως καὶ τὸ εὐανθοῦν Βυθκούκιον, ὅπερ ἀπὸ πληθυσμοῦ 60.000 περιορίσθη, ὡς καὶ ἡ Μοσχοπόλις εἰς 1000 καὶ ἡ Ὑπισχία (Σίποκα) καὶ ἄλλαι ἀκμάζουσαι πόλεις τῆς περιφερείας ἐκείνης.

Οὗτοί εἰσιν οἱ γενικώτεροι τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως λόγοι δηλ. ὁ φθόνος, ἡ ἀπληστία καὶ ἡ κακεντρέχεια τῶν πέριξ ἀλλοδόξων, οἵτινες ἐλλοχεύοντες πᾶσαν ἐξεμεταλλεύοντο τῆς κυβερνήσεως κατὰ τῶν Μοσχοπολιτῶν δυσαρέσκειαν, ἵνα λάβρως κατ' αὐτῶν ἐπιπίπτωσι καὶ τοῦτο ἀκριβῶς συνέβη καὶ μετὰ τὸ πάθημα τοῦ εἰρημένου μεγάλου ἄρχοντος *Βρέτα Ζουπάν*. Χιλιάδες ἐπιπεσόντες ἐλεηλάτησαν καὶ κατέκαυσαν μέγα μέρος τῆς πόλεως¹. Πολλάκις οἱ κακοήθεις ἐκεῖνοι ἀρπαγες προσηκάλουν ὡς ἐκ τοῦτου διὰ διαφόρων διαβολῶν καὶ συκοφαντιῶν τὴν κατ' αὐτῆς δυσμένειαν τῆς ἐξουσίας. Ἄλλ' ὑπῆρχε καὶ ἄλλος μεγαλύτερος ἴσως ἐντὸς τῆς πόλεως ἐμφολεῦον ἐχθρός, ἡ διαίρεσις καὶ ἡ ἐπάρατος διχόνοια, ἣτις καὶ ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ διαλύσῃ αὐτήν, ὡς κράτη μεγάλα διέλυσεν. «Μὰ ἡ ἀρχεὶα διοικήσεις τοῦ βασιλείου, ἡ διχόνοια τῶν κατοίκων ἀρχισαν νὰ τὴν κλίνουν πρὸς τὸν ἀφανισμόν της καὶ ἀπὸ τοῦ 1760 ἕως τὰ 1769 τὴν ἐρήμωσαν τόσον, ὅπου τώρα μόλις σώζονται 500 φαμηλαῖς, ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι δὲν εἶχαν τὸν τρόπον νὰ φύγουν» οἱ ἄλλοι ἐσοκόρισαν, οἱ πλούσιοι, ἢ νὰ εἰπῶ καλλίτερα οἱ πραγματευταὶ εἰς ταῖς Φοραγιάς, οἱ κατώτεροι καὶ τεχνῖται εἰς διάφορα μέρη τῆς Τουρκίας...»². Κατὰ ταῦτα ἡ καταστροφή δὲν ἐπῆλθεν, ὡς νομίζεται ἐξαπίνης, ἀλλ' ὑπῆρξε βραδεῖα ἀρξασμένη ἀπὸ τοῦ 1760 καὶ διαρκέσασα πλέον εἰκοσαετίας. Καὶ ὁ μὲν Geiger τὸ τέλος ταύτης ἀποδίδωσιν εἰς τὰς ληστοσυμμορίας τῶν Πομάκων, ἦτοι τῶν ἐξωμοτῶν Βουλγάρων τῶν λεγομένων Krdzalijen, καὶ τὰς διαφόρους πιέσεις τῆς κεντρ. διοικήσεως³. Ἐνταῦθα δεόν νὰ σχετισθῇ ἡ κατάρρευσις τῆς Μοσχοπόλεως καὶ πρὸς ἕτερον ἀξιοσημειώτον γεγονός, ὃ οὐδεὶς τῶν γραφάντων ἐπέστηξε τὸν νοῦν καὶ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Σαμουήλ Χαντζερεῆ ἄρσις τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἄρχιδος καὶ ὑπαγωγὴ αὐτῆς ὡς ἐπισκοπῆς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Συνέβη δὲ τοῦτο, ὡς γνωστὸν ἐπὶ τοῦ

200 ἀθλάς σκηναὶς οἰκουμένας ὑπὸ πενομένων ποιμένων. Ἐλευσιολογῶν δὲ γράφει: «ὁ φθόνος καὶ ἡ θρησκομανία κατέστρεψαν τὸ ἔργον τῆς φρονήσεως» Voyage dans la Grece II σ. 32 κρηβλ. καὶ Cousinery, Voyage dans la Macedoine τόμ. I σ. 170.

1. *Κουτσονίκας* Α' σ. 98. Οἱ Ζουπάνοι εἶχον μέγαν ἐμπορικὸν οἶκον καὶ συναλλάσσοντο μετὰ τῆς Βενετίας, Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄλλων μερῶν. Ὁ Ἰωάννης Κόστα Ζουπάν πρὸ 1703 συνιστᾶται εἰς τὸν βασιλὸν τῆς Βενετίας ἐν Κ)πόλει Ἀσιάνιον Ἰουστινιάνην ὑπὸ τοῦ ἐν Δυρραχίῳ προξένου τῆς Βενετίας Πέτρου Ρόζα (βλέπ. *Βαλερίου Παπαῆαγί*, Les Roumains de l' Albanie et le Commerce venetien en Melanges de l' école roumaine en France 1931 Paris σ. 54).

2. Νεωτερικὴ Γεωγραφία σ. 270. περὶ τῶν αἰτίων τῆς διχονοίας, ἣτις ἐξηκολούθησε καὶ εἰς τὰς νέας αὐτῶν ἑδρας κατωτέρω.

3. Vom Heiligen Berge und aus Makedonien, (Leipzig 1904) σ. 205.

τελευταίου ἀρχιεπισκόπου Ἀρσενίου τῷ 1767'. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι πάντα τὰ μουσοτραφῆ ἰδρύματα ἔλαβον τὴν γένεσιν, ὡς ἀπεδείξαμεν, ἐκ πρωτοβουλίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἐκαστοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀρχίδος καὶ διετέλουν ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ τὴν διηγετικὴν αὐτοῦ μέριμναν, ἦτο δηλονότι ἡ Ἀκαδήμεια, ὅπως ἡ Θεολ. Σχολὴ τῆς Χάλκης, ἐξάρτημα Πατριαρχικόν, τότε βεβαίως θὰ ἀνομολογήσωμεν ὅτι ἡ διάλυσις τοῦ ἑνὸς συμπαρέσυρε καὶ τὸ ἕτερον. Καὶ τὴν μοιρὴν τοῦ Προδρόμου, ὡς εἶδομεν, περὶ πολλοῦ ἐποιούント οἱ ἀρχιεπίσκοποι, καὶ τοῦ τυπογραφίου ἦσαν οἱ ἐμπνευσταί, διὸ καὶ πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐκδόσεις εἰσὶν ἀφιερωμέναι εἰς αὐτούς. Ὡστε μετὰ τῆς ἀπολείας τοῦ αὐτοκεφάλου Ἀρχίδος συναπόλεσεν ἡ Μοσχόπολις τὸν σπουδαιότερον τῆς προόδου καὶ ἀναπτύξεως αὐτῆς ἠθικὸν παράγοντα, καὶ τὸ ἔρεισμα. Ἀλλὰ πάντως τὸ καιρίον τραῦμα ἐδόθη εἰς αὐτὴν κατὰ τὴν ἐπὶ Μεγ. Αἰκατερίνης ἐπανάστασιν τῆς Πελοποννήσου, ἣτις ἀκριβῶς ἐξεροῦσιν τῷ 1769, διαβληθεῖσαν, ὡς φαίνεται ἐπὶ ἀνομιξίαι· οὐχὶ δὲ ἀδίκως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡς ἀποδείξομεν. Εἶναι δυνατόν ὁ μυστηριώδης ἐκεῖνος μοναχὸς **Στέφανος ὁ Ψευδόπειρος** τῆς Ρωσσίας, ὁ ἐν Μαυροβουνίῳ τὸ πρῶτον ἐμμανισθεὶς καὶ ἀνὰ σύμπασαν τὴν Ἀλβανίαν κηρύττων ἐπικειμένην τὴν ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ ἀπολύτρωσιν, νὰ ἀφήκεν ἀμυήτους τοὺς λογάδας τῆς Μοσχόπολεως; ἢ ὁ Σιαμιστεὺς **Γεώργιος ὁ Παπαζώλης** ὁ ἀκατάβλητος ἐκεῖνος ἐθναπόστολος νὰ μὴ ἐτραγοῦδησεν εἰς αὐτούς τὸ ἐγερτήριον ἐκεῖνο ῥῆμα;

Ἀκόμα τούτ' τὴν ἀνοιξή,
θαγιαῖδες, θαγιαῖδες,
Τοῦτο τὸ καλοκαίρι
καυμένη Ροῦμελῆ

Ὅσο νάρθη ὁ Μόσκοβος
θαγιαῖδες, θαγιαῖδες·
Νὰ φέρῃ τὸ σφέρι,³
Μωρηὰ καὶ Ροῦμελῆ⁴.

Καὶ φαίνεται ἡ Μοσχόπολις πρώτη ἐδοκίμασε τὴν μῆνιν τῶν Μουσουλμάνων Ἀλβανῶν στρατολογηθέντων διὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐξεγέρσεως ἐνθα ἀφήκαν ὄνομα ἀειμνήστον σκληρότητος καὶ ἀπανθρωπίας. Ἡ μεγάλη ἐκείνη καὶ ἐκπρεπὴς πνευματικὴ κίνησις, ἡ καλλιέργια καὶ διάδοσις τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἐπωφθαλμάτω καὶ ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς τυραννίας ὡς ὑπονόμισις τοῦ καθεστώτος. Διὸ καὶ ἡ πόλις ἐκεῖνη ἐγένετο ὁ στόχος τῶν ἐκδικητῶν. Ἐχομεν περὶ τῆς ἀγρίας ταύτης κα-

1. Ὁ τόμος τῆς συγνώσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀρχίδος σὺν ταῖς ὑπ' αὐτὴν μητροπόλεσι καὶ ἐπισκοπαῖς μετὰ τοῦ οἰκ. θρόνου ἐδημοσιεύθη πολλάκις τελευταῖον ἐν Πατρ. Ἐγγρ. Γ' σ. 895-898, ἐνταῦθα ἐκτίθεται ἡ καθολαίμονια εἰς ἣν ἕνεκα χρεῶν καὶ ἄλλων ἀτασθαλιῶν εἶχε περιέλθει ἡ ἀρχιεπισκοπὴ. Ἐπομένως εἰς τὴν αὐτὴν μοῖραν δεόν νὰ τάξωμεν καὶ τὴν ἐν Μοσχόπολει κατάστασιν.

2. Τοῦτον θαυμασιῶς περιγράφει ὁ **Σέργιος Μανραῖος** Μεσ. Βιβλ. Σάθα Τόμ. Γ' σ. 263 ἔ.

3. σφέρι=ἐπανάστασις.

4. **Σάθα** Τουρκοκρατομένη Ἑλλάς (Ἀθῆναι 1869) σ. 449. **Π. Κοκτογιάννη**, οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' πόλεμον 1768-1774 (Ἀθῆναι 1903) σ. 68 ἔ.

ταστροφῆς ὀλίγας μὲν, ἀλλὰ χαρακτηριστικὰς ἐν τῷ κώδικι τῆς μονῆς τοῦ Προδρομοῦ γραμμὰς.

«**Καὶ κατὰ τὴν 21 Μαΐου 1761 ἐπέπεσαν (οἱ Ἄλβανοι) κατ' αὐτῆς ὡς ὕαινα τὴν ἐλεηλάτησαν ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα, τὴν ἐκρεοῦργησαν, τὴν ἐπυρπόλησαν καὶ τὴν ἔκαμαν γῆς Μαδιάμ, ἄμορφον μᾶζαν καπνίζόντων ἐρειπίων**»¹

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ μνήμῃ τοῦ τιμίου Προδρομοῦ ἐνηργήθη ἔρανος:

«**αψῆθ' Ἰουνίου κδ' οὐδὲ ὀβολὸς ἐσυναχθῆ, ἐπέλιπερ ἡ περιώνυμος Μοσχόπολις κατεχαλάσθη καὶ παντελῶς ἠφανίσθη**» καὶ ἄλλαχού:

«**Τῷ αψῆθ' δὲν ἔδωσαν οὐδὲ ἓνα παραῖν, διὸ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἤλθαν καὶ διεγοῦμισαν τὸ μοναστήριον καὶ τὴν πολιτείαν καὶ πολλὰ σπήτια ἔκασαν**»².

Ὡστε τὰ σημειώματα ἀντιφάσκουσιν ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς· ὁπωσδήποτε ὅμως κατὰ τὴν φορὰν ταύτην ἐπῆλθε τοιαύτη παναλεθρία, ὥστε οἱ ἱστορικοὶ ἀπ' ἐντεῦθεν θεωροῦσιν ἠρημωμένην καὶ ἀναξίαν πλεόν λόγου πόλιν. Οὕτως ὁ **Κούμας**: «**τὴν Μοσχόπολιν ἐλεηλάτησαν καὶ ἠρημώσαν τὸσον, ὥστε ἐκτοτε ἐξέλιπεν ἀπὸ τὴν γῆν ἢ πρὸ ὀλίγου εὐτυχῆς πόλις**»³. Καὶ πάλιν ὅμως ἠρξισαν ἀνοικοδομοῦντες οἱ φιλοπάτριδες Μοσχοπολίται τὰς κατοικίας αὐτῶν, ὥστε νὰ παρέχασιν ἀεὶ ποτε ἔδαφος πρὸς καταστροφὴν εἰς τοὺς νικητὰς τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες ἐπανακάμψαντες τῷ 1770 εἰσήλασαν εἰς τὴν Ἰλλυρικὴν χερσόνησον καὶ ἐπὶ 9 ἔτη ὅλα τὸσον ὁμῶς καὶ ἀνηλεῶς ἐμαίνοντο, ὥστε πανικὸς κατέλαβε πάντας τοὺς ἐν τῷ Τουρκ. κράτει ἑαγιάδες, καὶ εἰς τὰς ἀρχιεπισκοπὰς τοῦ Ἰπεκίου καὶ τῆς Ἀρχίδος ἠρξισαν ἐκ νέου αἱ πρὸς τὸν Ἰσλαμισμὸν ἀποστασίαι⁴. Αἱ βιαιότητες καὶ διαρπαγαὶ αὐτῶν ἐξηκολούθησαν μέχρι τοῦ 1784, ὅτε ὁ **Ἀλῆ Πασᾶς** ἀπαλλαγεῖς τοῦ ἀσπονδοτέρου αὐτοῦ ἐχθροῦ **Ἰμπραήμ πασᾶ** τοῦ Βερατίου γαμπροῦ τοῦ **Κουρτ πασᾶ** ἐστράφη κατὰ τῆς Μοσχολέως καὶ ἠνάγκασε καὶ τοὺς ἐναπομείναντας τῶν κατοίκων νὰ διασπαρῶσιν ἀνά τὴν **Ρούμελην** καὶ **Οὐγγαρίαν**⁵. Τοιοῦτον σκληρὸν τέλος ὑπέστη κλεινὴ καὶ ἐνδοξὸς πόλις, ἀρίστηλος τῶν Μουσῶν εστία, καὶ ἡς ὀλιγόστιχον Ἱερεμιάδα ἀνέγραψεν ὁ θρηνητὸς ἐκεῖνος ἐν τῷ νεωτέρῳ κώδικι τῆς μονῆς⁶ ἐπευχόμενος:

1. Κωδ. φ. 9α (Παναθ. Κς' σ. 11).

2. Σικενδ. σ. 38. διαγομίζω=διακομίζω, λεηλατῶ βλ. **Κοραῖν** Σχόλια εἰς τὸν Ἰσοκράτην, Ἀθῆναι 1841 σ. 81.

3. Ἐνθ' ἀνωτ. τόμ. X σ. 384.

4. Ἱστορία τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ **Γ. Γερβίνου** κατὰ μετὰφρ. Περβανόγλου Τομ. Α' (Ἀθῆναι 1884) σ. 35.

5. **Κουτσουκίας** Α' σ. 193 ὁ σεβ. Πτολεμαῖδος ἀναφέρει τὸν **Κουρτ πασᾶ** (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 116). Ὁ ἐγγὺς πρὸς τὰ πράγματα Παρόξενος τῆς Γαλλίας ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀρχομένου τοῦ XIX αἰῶνος Esprit-Marie Cousinery: ἔγραψεν ὅτι ἡ ἄλλοτε διὰ τοῦ ἐμπορίου ἀκμάσασα «Μοσχόπολις» ἦτο μεταβεβλημένη εἰς ἄρηπια (Voyage dans la Macédoine τομ. I (Paris 1831) σ. 17).

6. Βλεπ. ἀνωτ. σ. 76. Ἐπειδὴ ταῦτα πάντως διὰ μεταγενεστέρως ἐγρά-

«Δώη σοι Κύριος τὴν προτέραν σου μορφὴν πρεσβείαις τοῦ τιμίου Προδρόμου».

Περὶ τῆς μετοικήσεως καὶ διασπορᾶς τῶν Μοσχοπολιτῶν, ἥτις ἐγένετο ὡς εἴπομεν οὐχὶ ἀπαξ ἀλλὰ μετὰ ἐκάστην καταστροφὴν, τὴν καλλιτέραν παράδοσιν παρέχει ἡμῖν σύγχρονος λόγιος Θεσσαλός, ὁ **Φιλίππιδης**, ἣν παραλαμβάνομεν ὀλόκληρον ἐνταῦθα :

«Πλείους (Ῥουμοῦνοι) κατοικοῦσι περὶ τὴν ἐν Μακεδονίᾳ πόλιν Πιτόλια, ὅπου καὶ κῶμαι Ῥουμουῶνων εἰσίν. . . μέχρι τῆς πρώην ἀκμαζούσης διὰ τὰς τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον, μόνης ἐκεῖ πόλεως Βοσκοπόλεως· τὰ νῦν δὲ λείψανα τῆς πρώην καὶ παρελθούσης αὐτῆς λαμπρότητος καὶ ἀμυδρὰ πάντη μνημόσυνα, οἰκιαρχίατινες περίπου διακόσαιο σώζονται. Οἱ πολλοὶ τῆς Βοσκ. κάτοικοι διὰ τοὺς ἀλλεπαλλήλους ἐπηρρασμοὺς ἐκτοπισθέντες, ἄλλος ἄλλη ἐτραίποντο, ὅσην ἕκαστος ἡσυχαιότερον οἱ καὶ κερδαλεώτερον καὶ εὐκολώτερον βίον ἔχειν ἐνόμιζεν. Καὶ εἰσι τούτων πολλοὶ ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Μοαγγορίας παντοῖον εἶδος ἐμπορίας μετιόντες, καὶ ἐν Βιέννῃ ἔτι καὶ ἐν ἑτέροις πόλεσι τοῦ Δαυίτζλανδ καὶ τῆς Πολόγκης¹. Πλείους ἔτι ἐν ταῖς πόλεσι καὶ κωμοπόλεσι καὶ κώμαις τῆς Τουρκίας καὶ ἐν τῇ ἡμετ. πατριδί ταῖς Μηλαῖς ὑπὸ τὸ Πήλιον ὄρος πρὸς νότον κειμέναις, βοσκοπολιταί μετοικοὶ εἰσὶ σὺν γυναίξει καὶ τέκνοις αὐτῶν ἰκόμενοι ὧν δύο χαλκευτικῇ, μᾶλλον σιδηρευτικῇ τὸν βίον ἐπορίζοντο, ὁ δὲ τρίτος πυροβολουργός ἐτύγχανεν αἱ δὲ γυναῖκες αὐτῶν περικνημίων καὶ περιποδίων ἦσαν ἀρισταὶ πλέκτριαι. . .»².

Ἄλλὰ καὶ ἡ τύχη τῆς κλεινῆς τῶν λογίων ἐκείνων φάλαγγος κοῖτινες διὰ τῆς φιλεργείας καὶ τῶν συγγραφῶν αὐτῶν οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἀγωγῆς τοῦ ὑπὸ τῶν τυράννων δυναστευμένου ἔθνους ;³ Βεβαίως ἡ δεινὴ λαίλαψ διεσκόρπισεν αὐτοὺς εἰς τὰ τῆς οἰκουμένης πέρατα, οὕτως ὥστε νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ παρακολουθῶμεν τὰ ἴχνη αὐτῶν ἰὸν πρῦτανιν αὐτῶν π. χ. Καβαλλιώτην συναντῶμεν εἰς τοῦ **Ῥόξια** τὸ βιβλίον μεταξὺ τῶν ἐν Μισκόλτζῃ (ἐνθα ὑπῆρχεν ἑλλ. γυμνάσιον) τῆς Οὐγγαρίας συνδρομητῶν. Τραγικὴν βεβαίως ὑπέστησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν περιπέτειαν, τῆδε κἀκεῖσε περιφερόμενοι ὡς ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ **κακοδαίμονος Γεωργίου** μαρθάνομεν.

Τῷ σοφωτάτῳ ἀγίῳ ἐκκλησιαρχῇ πᾶν εἴτε ἀγαθὸν καὶ θυμῆρες.

Οὐκ οἶδ' ὅπως ὁ κακοδαίμων ἐγὼ διαφυγὼν τὸ τῶν ἀγαρηνῶν ξίφος ἐνέπεσον δεινῇ τιμῇ καὶ πέρα δεινῆς ἀπορίᾳ. Καὶ ἀπέφυγον μὲν κρημνόν, ἐνέπα-

φησαν χειρός κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὁ γράψας εἶναι ὁ Μοσχοπολίτης **Κων. Σακελλάριος**, ὁ τὴν ἀξιόλογον περὶ Μοσχοπόλεως ἐν Πανδῶρα ἐκπονήσας πραγματείαν.

1. Οἱ Ἄγγλοι Wace καὶ Thompson γράφουσι περὶ τούτου: the wealthy Greek Colony in Vienna was largely composed of Vlachs from Muscorpole (The Nomads of the Balkans σ. 214 πρὸβλ. καὶ Em. Picot, Les Roumains macedoniens en Autriche et en Hongrie. Album Macedo-român 1880).

2. Γεωγραφικὸν τῆς Ῥουμανίας. Τόμ. Α' (Ἰάσιον 1816) Μέρ. 2.

3. Δάμπρον Νέος Ἑλληνομν, τομ. Γ' (1913) σ. 384.

σον δὲ θεύματι κατὰ τὸ κοινολογούμενον ὥστε ἐπεται μοι βοᾶν κατ' Εὐριπίδην: "ὦ μοι ἐγὼ! πᾶ βῆ; πᾶ σῆ; πᾶ κέλσω; ἐν γὰρ τῇ ἢ νῦν ἀφίγμαι δυστυχία πόρος ὅλως οὐδεὶς ὥστε δυοῖν θάτερον ἐπεται μοι, ἢ θάττον τῆς ὑμῶν ἐπικουρίας τυχόντι ζῆν, ἢ λιμώττειν κατὰ κύνας καὶ τεθνᾶναι ἀποτυχόντι· ἦν μὴ γὰρ πόρος τε καὶ μηχανή τις διευρεθῆ, ὅλως ὁ τάλας ἀπόλλυμαι· Ξένος γὰρ τοί εἰμι καὶ ἀνάργυρος καὶ ἄστεγος καὶ μονοχίτων· φθειρῶν γ' ἀριθμῶν, οὐδὲ λέγω, αἷ λυποῦσαι με ἐπι οὐδέποτε παύσωμαι· μυσσαστόμενος οὖν τὸ ζῆν, τούτου ἀνθαιροῦμαι τὸν θάνατον· κρείττον γὰρ μοι καθέστηκεν ἅπαξ ἀποθανεῖν ἢ ὀσημέραι μυρίων θανάτων πειρᾶσθαι. Ὅθεν δακρύων ἀνάπλευας ὑμῶν ἀντιβολῶ δοῦναι χεῖρα, δοῦναι κειμένῳ μοι καὶ μ' ἀπαλλάξαιτε θάττον τῆς τούτου τοῦ θηρίου βορᾶς· οὐδὲν γὰρ οὐδαμοῦ πενίας ἐξωλέστερον (ἴνα κατ' Ἀριστοφάνην εἶπω). Ἔσσεσθε χαριούμενος ἡμῖν τὰ μέγιστα μηδὲν μελλήσαντες· ὅσον γὰρ ἂν βραδύνητε, τοσοῦτον ἡμῖν ἡμῖν ἄμβλυτέραν τῇ ἀναβολῇ τὴν χειραγωγίαν ἐνδεικνύμενοι. Ταῦτα μὲν ἐπι τοσοῦτον καὶ ὡς ἐπῆλθέ μοι γραφέντα, ὑμεῖς δ' ἔξετε παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰς ἀμοιβὰς μυριοπλασίως. 1770 Ἰουνίου κθ'.

Ὅλος αὐτῆς ἐκκρεμῆς *Γεώργιος, ὁ κακοδαίμων ὁ ἐκ Μοσχολέως, Τῷ σοφωτάτῳ ἀγίῳ ἐκκλησιαρχῇ* κυρίῳ κυρίῳ Νεοφύτῳ προσκυνητῆς¹.

Δὲν παρῆλθεν ὡς φαίνεται δεκαετία καὶ τὰ ἐλεεινὰ ἐκεῖνα καὶ ἀξιοδάκρυτα λείψανα περισωθέντα ἐκ τοῦ πυρός καὶ μαχαίρας κατώρθωσαν περὶ τὰς 200 οἰκογένειαι νὰ ἐπανέλθωσι καὶ νὰ ἀνοικοδομησῶσιν ἐπὶ τῶν εἰρηλίων τὰς οἰκίας αὐτῶν. Πρώτη δὲ φροντίς αὐτῶν ἦν ἡ σύστασις ἑλληνικῆς Σχολῆς, τῇ συνδρομῇ τοῦ βαθυπλοῦτου βαρῶνου *Σίνα* καὶ ἄλλων ἐν Εὐρώπῃ Μοσχοπολιτῶν². Ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν κατὰ τὸ 1770 καταστροφὴν τῆς πόλεως κατὰ διετηρήθη ἀποδεικνύει ἔγγραφον τοῦ 1779 ἰδ' αὐγούστου εἰς δ' ὑπογράφονται :

Γκόρας καὶ Λυρραχίου Κωνσταντῖος ὑποβεβαιοῖ

Ὁ πρῶην Γκόρας Σεραφεῖμ μαρτυρεῖ

Ὁ οἰκονόμος ἐν ἱερῶσι Κωνσταντῖνος μαρτυρεῖ

Ὁ ἐν ἱερῶσι σακελλάριος Δανιὴλ μαρτυρεῖ

Ὁ ἱεροδιδάσκαλος πρωτοπαπᾶς Θεόδωρος μαρτυρεῖ

Θεόδωρος Χατζῆ Φιλιππίδης μαρτυρεῖ

Βρέτος Κωνσταντῖνου μαρτυρεῖ.

(Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφὴ τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Βελεγράδων καὶ τῆς ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς δικαιοδοσίαν ὑπαγομένης χώρας... ὑπὸ Ἀνθίμου Ἀλεξούδη (Κέρκυρα 1868) σ. 73. Ἐκ τούτων δὲ μὲν Θεόδωρος εἶναι ὁ Καβαλλιώτης καὶ ὁ Δανιὴλ ὁ γνωστός Λεξικο-

1. *Π. Κοινοτομὴν* ἐνθ' ἄνωτ. σ. 494—495 (ἐκ τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρίας τῆς Ἑλλάδος ἀρ. 7143).

2. *Ἀραβαντινὸς Περὶ Κουτσοβλάχων* σ. 45. Ὁ Leake (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 343) περὶ τὸ 1800 εἶρε 200—300 οἰκίστους· διὸ καὶ ἀμφιβάλλει ἂν καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς πόλεως ἦσαν πλέον τῶν 1000.

γράφος ὁ ἔπειτα προαχθεὶς εἰς τὸ ὀφφίκιον τοῦ οἰκονόμου· καὶ ὁ Χατζῆ Φιλιππίδης φαίνεται ἐγκατεστημένος ἐν Μοσχόπολει).

Ὁ **Κούμας** ὅμως παραπονεῖται διὰ πολλοὶ εὐκατάστατοι κατέφυγαν εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ διὰ τῆς ἐμπορίας ὑπερπλούτησαν χωρὶς νὰ ἐνθυμῶνται πλέον τὸν ὑπὲρ τῆς ἑλλ. παιδείας ζῆλον τῆς πατρίδος των, οἱ δὲ μικρότεροι διεσκορπίσθησαν εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Τουρκ. ἐπικρατείας¹. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην περίοδον ἀνελθὼν τῷ 1796—1806 εἰς τὸν μητροπ. θρόνον τῆς Κοριτσᾶς ὁ ἐκ Μοσχόπολεως **Ἰωάννης Β** προσέθετο εἰς τὸν τίτλον τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, ὅπερ διετηρήθη καὶ ἐπὶ διαδόχου αὐτοῦ **Μελετίου** (1806—1828², ὅτε ὁ **Βησσαρίων** (1828—1835) ὠνομάσθη Κοριτσᾶς καὶ Πωγωνιανῆς καὶ εἶτα ὁ **Κύριλλος** (1835—1845) Κοριτσᾶς καὶ Προμετῆς ὅπερ καὶ ἰσχύει μέχρι σήμερον³. Ἄλλ' οὔτε ὁ τίτλος οὗτος οὔτε ἡ νέα σχολὴ ἠδυνήθη νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν Μοσχόπολιν εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς ἀκμὴν καὶ δόξαν. Ὁ τε συσταθεὶς Φιλεκαπαιδευτικὸς Σύλλογος «Σίνας» οὐδὲν ἤνυσεν καὶ ἡ ἑλληνικὴ Σχολὴ ἐφυτοζῶει μέχρι τοῦ 1916. Οἱ ἐν Αὐστρίᾳ καὶ Οὐγγαρίᾳ ἀποκατασταθέντες φυγάδες οἱ μὲν ἀποδυσπετήσαντες ἐκ τοῦ πολλοῦ καμάτου τῆς κλασσικῆς ἑλλ. γλώσσης ἠβουλήθησαν νὰ καλλιεργήσωσι τὴν μητρικὴν αὐτῶν διάλεκτον—ἐνθάριθμοι ἐναπελείποντο θιασῶται τῆς Ἑλληνίδος ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω—ὁ δὲ **Γεώργιος Σίνας** ἐκ τοῦ τραγικοῦ ἐπιλόγου τῆς πατρίδος αὐτοῦ πεισθεὶς διὰ ἀδύνατον ἀνευ ἐλευθερίας νὰ ζήσωσιν αἱ Μοῦσαι ἐστράφη πρὸς τὰς ἐλευθέρως Ἀθήνας καὶ συνέστησε τῷ 1842 τὸ λαμπρὸν Ἀστεροσκοπεῖον, ὅπερ καὶ βασιλικώτατα ἐπροίκισε. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ **Σίμων Σίνας** τὴν δόξαν τῆς πατρίδος ἐκείνης ὀνειροπολήσας οἰονεὶ ἐξ ὀρμεμφύτου ἀνήγειρεν ἐν μέσαις Ἀθήναις τῷ 1859 τὴν καλλιμάρμαρον καὶ περικαλλῆ Ἀκαδημίαν⁴ ἐπίδοξον θυγατέρα τῆς Μοσχολιτίδος.

Περὶ τῆς τελευταίας καταστροφῆς τῆς ἀτυχοῦς ὄσω καὶ ἐνδόξου Μοσχόπολεως πολλὰ ἐγράφησαν, τὰ πλείστα βεβαίως ὑπερεξωγκωμένα.— Δὲν ἠθέλησαμεν νὰ παραλάβωμεν τὴν περιγραφὴν οὔτε παρὰ τοῦ Βελλιανίτου οὔτε παρὰ ἡμεδαποῦ κ. Σκενδέρη, ἀλλὰ παρὰ τοῦ τέως μὲν Κοριτσᾶς μητροπολίτου, νῦν δὲ Μυτιλήνης σεβ. **Ἰακώβου**.

Τὸ ἡρωϊκὸν τέλος μιᾶς ἱστορικῆς πόλεως.

Ὁ 8)βριος τοῦ 1916 ἦτο ὁ τελευταῖος τῆς Μοσχόπολεως μῆν, καὶ ἡ 16 αὐτοῦ ἡ ἀποφράς τοῦ ἐμπορημοῦ τῆς ἡμέρας. Αἱ πρωτοπορεῖαι τῶν Αὐστροβουλγαρικῶν ὀρδῶν ἀπαρτιζόμεναι ἐκ μισθοφόρων Ἀλβανῶν ληστροσυμμοριτῶν μὲ τὸν περίφημον **Σαλῆ Πούτναν** ἐπὶ κε-

1. Ἐνθ' ἄνωτ. τομ. XII σ. 531.

2. Βλ. *Δασσαρήτην* ἐνθ' ἄνωτ. σ. 153 καὶ 168.

3. Βλ. *Γούδα* ἐνθ' ἄνωτ. σ. 35 καὶ 48. Ἡ Ἀκαδημία καθῆκον ἔχει νὰ τιμῆσιν τὸν ἰδρυτὴν αὐτῆς δι' ἐκδόσεως ἀναμνηστικοῦ τεύχους. Δυστυχῶς καίτοι παρῆλθεν ἑκατονταετηρίς ὅλη, οὐδεμία βιογραφία πληροστέρα περὶ τῶν *Σινῶν* ἀνεφάνη τῆς τοῦ *Γούδα* (σ. 1—51) κορημάντος τὴν ἀρχὴν τοῦ τόμου Πλοῦτος καὶ θυσίας καὶ «πρόσωπον τηλευγές» προτάξαντος.

«Θεολογία» Τόμος *IB*'

φαλῆς ἐπέπεσαν ὡς σαρκοφάγα ὄρνεα ἐπὶ τῆς δυστυχοῦς πολίχνης, ἀρνηθείσης νὰ παραδοθῆ. Τὰ γυναικόπαιδα γυμνά καὶ τετραχλησιμένα ἔφευγον προτοροπάδην πρὸ τῶν ἐπιδρομέων ἀπαισίαν τεράτων καὶ ἐπαράτων μαστίγων τῆς δυστυχοῦς ταύτης χώρας, καὶ ἐζήτουν ἄσυλον εἰς τὰς Ἱερὰς Ἐκκλησίας τῆς Κορυτζᾶς. Οἱ ἡρωϊκώτεροι τῶν κατοίκων ὅσοι εἶχον ὄπλα, ἐνεκλείσθησαν ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ ἀπεπειράθησαν ν' ἀπομακρύνωσιν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ ἐδάφους τὰς ἐπερχομένας δηλητηριώδεις ἐχίδνας. Ἄλλ' ἡ ἀντίστασις ἦτο ματαια. Τὸ ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων τεθὲν πῦρ ἐμαίνετο εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς πολίχνης σκορπίζον τὴν φρίκην καὶ τὸν ὄλεθρον. Τριάκοντα τέσσαρες ἄνδρες ἐκ τῶν παραμεινάντων συλληφθέντες ἀπήχθησαν εἰς τὴν ἐγγυς Ἱερὰν Μονὴν τοῦ Τιμίου Προδρόμου καὶ ἐκεῖ κατεκρεουργήθησαν ἀσπλάχνως ὑπὸ τῶν εἰρημένων ἀγρίων ληστών. Καὶ οὕτω τὸ δρᾶμα συντελέσθη. Ἡ Μοσχόπολις δὲν ὑπῆρχε πλέον. Ἡ Μοσχόπολις ἠρημνίσθη μὲ τὰς πόλεις τὰς νεκράς. Καὶ τοιοιτοτρόπως ἐκεῖ ὅπου ἐπὶ αἰῶνας ἐγαλουρήθησαν τόσαι ἑλληνικαὶ γενεαί, καὶ ἐσφουρηλατήθησαν τόσαι ἡρωϊκαὶ ψυχαί, δὲν μένει πλέον ἄλλο εἰμὴ ἐρείπια ἐπὶ ἐρείπιων καὶ θρύμματα ἐπὶ θρυμμάτων, μαρτυροῦντα μὲ ὀδύνην τὰ «περασμένα μεγαλεῖα» τῆς Μοσχόπολεως. Καὶ μόνον ὀρθοποδοῦσιν ὀκτὼ ὥραιὸι ἀλλὰ καὶ τέλειον ἀπογεγυμνωμένοι ναοί, τὰ ἱερὰ ταῦτα σύμβολα τῆς ἀσωμότητος ἡμῶν θρησκείας, καλοῦντες οἰοεὶ τοὺς πιστοὺς εἰς ἀνέγερσιν τῆς ἀπετεφρωθείσης πόλεως. Καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μετὰ τὴν ἐπιπόθητον ἀποκατάστασίν του τὸ ἔθνος θὰ σπεύσῃ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν πρὸς τὴν ἡρωϊκὴν καὶ μαρτυρικὴν πόλιν πολλήν του εὐγνωμοσύνην ἀνεγείρον αὐτὴν ἐκ τῆς τέφρας τῆς πρὸς δόξαν μὲν καὶ τιμὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος, ὄνειδος δὲ καὶ αἰωνίαν κατασχύνην τῶν βαρβάρων καὶ ἀσυνειδήτων καταστροφῶν τῆς!»

8. *Ὁ ὕψιστος σκοπὸς τῆς Ἀκαδημείας καὶ οἱ ἀγῶνες τῶν διδασκάλων.—Αἱ ἐκδόσεις τῶν Ἀκολουθιῶν τὴν ὑπέκρυπτον;—Ὁ βλος τοῦ ἀληθοῦς συντάκτου Ἱησοῦντος Λομβάρδη.—Ὁ Παπισμὸς βαλλόμενος.—Τὸ βιβλίον τοῦ Ἀββᾶ Βεντζόνη.—Ἡ ἀλήθεια κριτής.—Ἡ ἀνάλυσις καὶ αἱ σπουδαῖαι τοῦ βιβλίου χαλκογραφία.—Τὰ ἀδιαφιλονίκητα μαρτύρια τῆς ἐκδόσεως ἐν Μοσχόπολει, προανάκρουσμα τῆς ἐπαναστάσεως.—Οἱ Μοσχοπολίται διδάσκαλοι δαδοῦχοι τῆς ἐλευθερίας τῶν Βαλκαν. λαῶν.—Ἡ Ὁρθόδοξος διδασκαλία τοῦ Μελετίου Πηγᾶ—Ἀκριβὴς περιγραφή. Τὰ Μοσχοπολιτικὰ τεκμήρια.—Ἡ ἀγωνιμία τῶν Μοσχοπολιτ. ἐκδόσεων.*

Οἱ πνευματικοὶ τῶν Ἀκαδημεικῶν τῆς Μοσχόπολεως ἀγῶνες ἦσαν διμέτωποι, κατὰ τῆς τυραννίας καὶ κατὰ τοῦ Παπισμοῦ εἶναι τὰ δύο σημεῖα εἰς ἃ πᾶς διανοούμενος μετὰ τὴν ἄλωσιν βάλλει. Αἱ ἐκδόσεις τῶν διαφόρων Ἀκολουθιῶν τοιοῦτον ἀπώτερον ἐπεδίωκον σκοπόν,

διὰ τῆς πρὸς τοὺς ἁγίους εὐλαβείας νὰ στηρίξωσι τοὺς Χριστιανοὺς ἐν τῇ πίστει τῶν πατέρων—καὶ προῆλθον εἰς φῶς ἐκεῖθεν 13 ἐν ὄλῳ ἀκολουθίαι μέχρι σήμερον γνωσταί—ἐνῶ διὰ τῶν διαφόρων προλεγομένων καὶ τῶν πολυπληθῶν ἐπιγραμμάτων προσεπάθουν οἱ ἐμπνευσμένοι ἐκεῖνοι ἐκδῶται νὰ υποκαύσωσι τὸν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἔρωτα τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν, ἅπερ προῶριστο νὰ δωροφορήσωσιν αὐτοῖς τὴν ἐλευθερίαν¹. Μετὰ τῆς Ἀκολουθίας συνεξεδίδετο καὶ ὁ βίος τοῦ ἁγίου καὶ τὸ μαρτύριον, οἷον κρουπτόμενον ἐν τῷ μέσῳ τῆς φυλλάδας ἀπὸ τῆς τυραννικῆς ἐπιβουλῆς, καὶ τοῦτο ἴσως ἦν τὸ κύριον εἰς τὰς ἐκδόσεις ταύτας. Σπουδαία ἦν ἡ ἀναζωπύρωσις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τῶν πιστῶν καὶ ἡ προσήλωσις αὐτῶν εἰς τὰ θεῖα πρὸς ἐγκαρτέρησιν εἰς τὸν ἀπηνῆ διωγμὸν καὶ τοὺς πρὸς ἐξώμοσιν πανιοσιδεῖς ἐκβιασμοὺς ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν μαρτυρολογίων καὶ βαθεῖα ἢ ἐκ τῶν θαυματουργιῶν ἐντύπωσις, καμπουσιῶν πολλάκις καὶ αὐτῶν τῶν διωκτῶν τὴν ἐπιμονὴν καὶ σκληρότητα. Ἀλλὰ δὲν ἐλησμόνουσιν ἐν ταῖς Ἀκολουθίαις καὶ τὸν ἕτερον ἐπίβουλον τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, τοὺς Παπιστάς. Ὡς βλέπομεν καὶ ἐν τῇ τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ἐνθα πρὸς τοῖς ἄλλοις προτάσσειται· καὶ ἐν τῷ ἐξῆς ἐπίγραμμα «κατὰ τῶν ἱεροσύλων Παπιστῶν».

Μητροφάνους (τοῦ Ἀργυροκαστριτοῦ τοῦ Γρηγοῦ) :

*Βησσαρίωνος δοθέντος κλυτὸν δέμας
 Ἀρητῆς Παπισταῖς ἀμπεπωλεῖ χρυσίου.
 Μένει δὲ ἡ κρὰς εὐσεβείας τροφίμους
 τὸ στεροδὸν ἡμῖν δογμάτων ἐκκλησίας
 τῆς καθολικῆς, θαυμάτων δι' ἀφθόνων
 κυροῦσα πιστοῖς, φιλεόρτοις τε σφόδρα.*

Ἰδίως ἀνεζωπύρουν τὸ φρόνημα ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας οἱ ἀοίδιμοι ἐκεῖνοι διδάσκαλοι καὶ ἐξεσφάλιζον τὸ πλήρωμα τῶν Ὀρθοδόξων ἐν τῇ πίστει τῶν πατέρων προβάλλοντες ὡς τηλανγῆ πρόσωπα τοὺς ὁμογενεῖς μάττυρας καὶ πολιοῦχους τοὺς τε παλαιότερους καὶ δὴ τὸν ὕσιον **Ναοῦμ** καὶ τὸν μάρτυρα βασιλέα **Ἰωάννην τὸν Βλαδίμηρον**, οὗτινος τὸ λείψανον σωζόμενον ἐν τῇ παρὰ τὸ Ἐλβασάνιον ἐπωνύμφ Μονῇ διὰ πολλῆς φέρεται τιμῆς, καὶ τὸν ὁσιομάρτυρα **Νικόδημον** τὸν Ἀγιορείτην. Τούτων αἱ Ἀκολουθίαι μετὰ παρέλευσιν 30ᾶδος ἐτῶν ἀπὸ τῆς Μοσχολιτικῆς ἐκδόσεως ἐπανελήφθησαν ἐν Βενετίᾳ τοῦ μὲν Ἰωάννου τῷ 1774 ἀναλώμασι τοῦ τιμιωτάτου καὶ χρησιμωτάτου κυρίου **Νικολάου Δημητρίου Ντοροῦγα** εὐπατρίδου Μοσχολέως εἰς Σιπῆσχα» ὡς ἐλέχθη ἢ δὲ τοῦ Νικοδήμου τῷ 1781 «διωρ-

1. Βλ. *Ἐθολογίου Κοιρίθα Λαυριώτου* Ρήγας ὁ Φεραῖος καὶ τὰ ἀνέκδοτα αὐτοῦ ποιήματα ἐξ ἀθωνικοῦ χειρογράφου (Θεσσαλικά Χρονικά, Τομ. Γ' 1932 σ. 35 ἐ. ἐνθα ἀποδεικνύομεν, ὅτι ὁ κῆρυξ οὗτος τῆς ἐλευθερίας τρία τινὰ ἐθεώρησε καθήκον νὰ καλλιεργῆσθαι ὡς τὰ δραστηριώτατα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας μέσα, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν παιδείαν, τὴν αὐτοπεποιθήσιν καὶ τὴν περιφρόνησιν τοῦ τυράννου καὶ ἐπέτυχεν εἰς τὸ ἔργον πληρέστατα).

θωθεῖσα ἐπιμελῶς τῇ σπουδῇ καὶ δαπάνῃ τῶν τιμωτάτων καὶ φιλοθέων εὐπατριδῶν (sic) πόλεως Βελεγράδων κυρίου *Κωνσταντίνου Νικολάου καὶ Δημητρίου Τζεκούρη*» (παρὰ Legrand 1029).

Διέκρινε πρὸ παντὸς τοῦς ἄνδρας ἐκείνους φρόνημα κατὰ τοῦ τυράννου ἀδούλωτον καὶ πλήρης αὐταπάργης, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω τὸν *Χατζηφιλιππίδην* καὶ τὸν *Νεκτάριον Τέρπον*¹. Βεβαίως θάρρος οὐ μικρὸν ἀπητεῖτο νὰ ἐκδίδωσι τὰς Ἀκολουθίας τῶν νεομαρτύρων, καὶ νὰ ῥίπτωσιν αὐτὰς ὡς κόλαρον κατὰ πρόσωπον τῶν δημίων. Πολλάκις δ' ἐν τοῖς ὕμνοις ἐποιοῦντο καὶ πρὸς τὸν Ὑψιστον ἀποστοφὴν, ἐφ' οἷς ὑφίσταντο δεινοῖς καὶ ἐξελιπάρουν τὴν ἀπὸ τῶν Τούρκων ἀπαλλαγὴν. Ἀναγινώσκωμεν π. χ. εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ ἱερομάρτυρος *Σεραφείμ* ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου, ὅστις ἐμαρτύρησε κατηγορηθεὶς κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Τρίκκης Διονυσίου (1611)² τόδε τὸ συγκινητικὸν τροπάριον τῆς Θ' ᾠδῆς :

Ἴδε τὴν ἡμῶν—ὀδύνην καὶ κάκωσιν ὡς πάλαι, Δέσποτα—ἐν Αἰγύπτῳ ἔβλεψας—κεκακωμένους Ἰσραηλίτας σου—οὐχ ἦτιον γὰρ δεδούλωται καὶ κατατρώχεται—τῶν πιστῶν σου τὸ σίφος, φιλάνθρωπε—Ἰσμαὴλ ἀπρηοῦς τῇ θρασύτητι.

Ἀλλὰ βλέπομεν καὶ συστηματικὰ πονήματα τῶν Μοσχοπολιτῶν ἰδίως κατὰ τῆς Δυτ. Ἐκκλησίας, ἣτις ἀληθῶς μεγάλας κατέβαλε προσπάθειάς πρὸς ἀποπλάνησιν τῶν πιστῶν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ὡς τὴν *Πίσιν τοῦ Τέρπου* καὶ τὸ *Συνταγματίον τοῦ Ἀγιοαναουμίτου Κωνσταντίνου*, δι' ὧν θαρσαλέως οὗτοι ἀντεπεξήρχοντο ὑπεραμυνόμενοι τῶν πατρῶων δογμάτων. Ἀλλὰ τῆς ἐκ τοῦ συστάδην μάχης ὁ κίνδυνος ἦτο μέγας—καὶ ἀγνοεῖται τὸ τέλος καὶ τῶν δύο τούτων προμάχων τῆς πίστεως—διὸ οἱ συντετοὶ τοῦ τυπογραφείου ἰθύντορες ἐπενόησαν τῆς ἀνωθυμίας ἢ κλεισιτυπίας τὸν τρόπον, συνήθη ἄλλως εἰς τὰς δυσχειμέρους ἐκεῖνας περιπτώσεις. Ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω³ τοῦ περιφρήμου βιβλίου τοῦ *Ἀββᾶ Βεντζόνη*, ὅπερ ἐν τῷ Ἰταλικῷ πρωτοτύπῳ ἐπεγράφετο : «*Ἡ ἀλήθεια κριτῆς ὑπὸ τοῦ πατρὸς Βεντζόνη Ἰησοῦ του ἐπιστρέψαντος εἰς τὴν ἀληθινὴν ἐκκλησίαν τὴν Ἀνατολικήν*»⁴. Κατὰ τὴν ὑπόπτον τοῦ Ἀγγλοῦ περιηγητοῦ Chandler μαρτυροῦσαν ἀνετάχθη αὐτὸ ὑπὸ τοῦ νεομαρτύρου Ἰταλοῦ *Δουβάρδη*, ὅστις ὡς ὀρθόδοξος ἤδη εἶχε μετοικήσει οἰκογενειακῶς ἐν Ἀθήναις καὶ ἐξετιμᾶτο τὰ μάλα ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὀνομαζόμενος «*δερεβίσης*»⁵. Ἀλλὰ μᾶλλον κατέφυγεν εἰς Ἑλλάδα διότι ἔκλεψε τὰ ἱερὰ τοῦ ναοῦ

1. σ. 113 (Θεολ. Θ' σ. 326) καὶ σ. 140 (Θεολ. ΙΑ' σ. 52 ἔ.). Πρόδρομος τοῦ *Ῥῆγα* δυνάμεθα νὰ εἰπομεν εἰς τὴν Ἠπειρον καὶ Ἀλβανίαν ὑπῆρξεν ὁ ἱσαπόστολος *Κοσμάς* Ἰδρύσας περὶ τὰ 300 σχολεῖα !

2. Αὕτη ἐντὸς 40ετίας περίπου ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ δάκις ἦτοι τῷ 1732. 1750, 1755, 1756 καὶ 1779.

3. σ. 88—89 (Θεολ. Θ' σ. 62—63).

4. Συνήγησά που καὶ Ἰταλιστὶ τὸν τίτλον τοῦτον, ὅπερ πιστοποιεῖ τὴν γνώμην τοῦ Chandler ὅτι προέρχεται ἐκ μεταφράσεως.

5. Οἱ Τούρκοι οὕτως ὀνομάζουσιν ὡς γνωστὸν τοὺς ἑαυτῶν μοναχοὺς, ἀλλὰ πολλάκις καὶ τοὺς ἡμετέρους ἀντὶ queschis (=κεχωρισμένος).

σκεύη καὶ ὡς μὴ δυνάμενος νὰ διάγῃ ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι τὸν ἐπιλήψιμον βίον, ὃν συνέχισεν ἐν Ἀθήναις, ἐνθα ἀπεκήρυξε καὶ τὴν χριστιανικὴν πίστιν τουρκεύσας καὶ νυμφευθεὶς νέαν Ἀλβανίδα· προσεπάθει δὲ καὶ τὴν σύζυγον νὰ συμπαρασύρῃ εἰς ἐξώμοσιν καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ. Ἐξ ὧσων ἐξιστορεῖ μετὰ πολλῆς δευχολίας καὶ εἰρωνείας ὁ καθολικὸς Ἄγγλος, ὁ Λομβάρδης οὐχὶ μόνον σχέσεις δὲν εἶχε καλὰς πρὸς τὰς ἐκκλησ. ἀρχὰς ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ κατεδίωξεν ἀπηνῶς τοὺς μητροπολίτας Ἀθηναίων καὶ Λαρίσης Διονύσιον, διαβάλλον καὶ συκοφαντῶν αὐτοὺς πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις Βοεβόδαν, οὐ ἀπῆλαυσεν ἐξαιρέτου εὐνοίας. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς Ἀθηναίους ἀρχοντας δὲν ἀφήκεν ἡσύχους καὶ πάντας ὅσους ἐμίσει προουδίδου τοῖς Τούρκοις μεταβαίνων καὶ εἰς αὐτὴν τὴν βασιλεύουσαν. Τοιοῦτον κατάπτυστον ὄργανον βεβαίως ἐχρησιμοποίησεν ὡς διεορμηνέα καὶ ὁ εὐγενὴς Ἄγγλος καὶ πάντες οἱ μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐπισκεπτόμενοι τὰς Ἀθήνας Εὐρωπαῖοι. Ἔνεκα τούτου ὁ ἀείμνητος *Νικ. Δραγούμης* ὁ εἰς Ἑλληνικὴν μετενεγκὼν τὰ ὑπὸ τοῦ *Chandler* περὶ *Λομβάρδῃ* γραφέντα¹ ἐκφράζει τὴν ἀμφιβολίαν «μὴ ἢ διαβεβαίωσις τοῦ περιηγητοῦ ὅτι συγγραφεὺς τῆς Ἀληθείας ἦν αὐτὸς οὗτος ὁ Λομβάρδης δὲν εἶναι ἀκριβής»².

Θὰ συνεφωνοῦμεν καὶ ἡμεῖς πρὸς τὴν παρατήρησιν ταύτην τελείως, ἐὰν μὴ τὸ ἐν τῷ τέλει τοῦ πρώτου μέρους ἀναγεγραμμένον ὄνομα ΒΟΝΔΗΛΑΡ μετεφράζετο ἀκριβῶς εἰς ΛΟΝΒΑΡΔΗ (κατ' ἀναγραμματισμόν). Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἕτερον κρυπτογραφικὸν ὄνομα ἐν τέλει τοῦ πρώτου ἐπιγράμματος, ὅπερ εἰς δώδεκα κακοτέχνους στίχους ἐξυμνεῖ τὸν συγγραφέα: Λυβάργιος, ὅπερ ἄδηλον τίνα συμβολίζει, (ἴσως: Γαβριήλιος ἢ ὡς ἐκαλεῖτο ὁ Πάπας λίβας ἄγιος). Προβαίνομεν εἰς σύntonον περιγραφὴν τοῦ περιέργου βιβλίου:

«*Ἡ ἀλήθεια κρητῆς. Εἰς τὰς μεγάλας διαφορὰς τῶν τεσσάρων Χριστιανικῶν λατρειῶν τῶν Γραικῶν, Παπιστῶν, Καλβινιστῶν καὶ Λουθηρανῶν, πρᾶξις δικαστικῆ ἠθικῆ τοῦ πατρὸς Βεντζόνη ἀπὸ τὴν συντροφίαν τῶν Ἰησουϊτῶν, τοῦ ὕστερον ἐπιστρέψαντος εἰς τὴν ἀληθινὴν ἐκκλησίαν τὴν Ἀνατολικὴν. Μεταφρασθεῖσα ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν εἰς τὴν κοινὴν τῶν Γραικῶν διάλεκτον, διηρημένη εἰς τόμους δύο. Τόμος πρῶτος, τύπος πρῶτος*» εἰς 8 σ. 184, 106, 38. 8 φύλλα³ ἐν ἀρχῇ ἐκτὸς ἀριθμοῦ, 10 τῶν ξυλογραφικῶν καὶ 5 ἄγραφα.

1. Ἴσως ἐπράξε τοῦτο ὁ Ἄγγλος ὡς φανατικὸς καθολικὸς ἵνα ἐκμυκτηρίσῃ τὸ βιβλίον μᾶλλον ἢ τὸν συγγραφέα, ὅπερ μετὰ τασαυτῆς δυνάμεως διεπόμπευε τὰ δόγματα τῆς Λυτικῆς καὶ τῆς τῶν Διαμαρτυρομένων Ἐκκλησίας. Πανδώρα τόμ. Η' (1858) σ. 234-235.

2. Αὐτ. σ. 235. Δέον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι τὸ βιβλίον δὲν φέρει τὸ ἔτος τῆς ἐκτυπώσεως δι' εὐνοήτους λόγους καὶ ἐπειδὴ ὁ *Chandler* ἐπεσκέψατο τὰς Ἀθήνας τῷ 1765 καὶ ἤκουσε παρὰ τοῦ *Λομβάρδῃ* περὶ αὐτοῦ ὑποτίθεται ὅτι τῷ 1765 αὐτὸ ἦν ἐκδοσόμενον.

3. Δεπτομερὴς περιγραφὴ καὶ ἀνάλυσις τοῦ βιβλίου τούτου ὡς καὶ μεταφρασίς τῶν ὑπὸ τοῦ *Chandler* γραφέντων καὶ σχετιζομένων πρὸς τὸν συγγραφέα ἐγένετο ἐν τῇ Πανδώρα (Ἀθήναι 1858) τομ. Η' σ. 434-439 ὑπὸ

Περιέχει τὸ βιβλίον καὶ δέκα ξυλογραφημένας εἰκόνας· ἡ πρώτη εἰκονίζει τὸν συγγραφέα φέροντα λευκὸν πρόσωπον καὶ ἐνδεδυμένον ἱερατικὴν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας στολήν, κρατοῦντα δὲ ἐν τῇ δεξιᾷ κάλαμον καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς βιβλίον ἀνοικτὸν ἐπὶ τινος τραπέζης, ἐν ᾧ ἀναγινώσκονται ταῦτα: «*Ἀλήθεια κριτῆς*»· ἀνωθεν τῆς κεφαλῆς ἐφίπταται τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐν εἵδει περισσεῶς· κάτωθι δὲ ἀναγινώσκειται τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως «*Πατῆρ Βενιζόνης*».

Ἄλλὰ τὸ σύμβολον, ὅπερ ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν Μοσχόπολιν κεῖται ἐν σελ. 10 (κεφ. ι' ἐν τέλει) ἡ *εἰκὼν τοῦ ὁσίου Ναοῦμ* (ὅπερ δὲν παρετήρησεν ὁ Legrand) μικρὰ ξυλογραφία, ἣς ἐν τῷ μέσῳ εἰς σύμπλεγμα κλήματος ἢ φύλλον (vignette) ἴσται ὁ ἅγιος ἔχων ἐκατέρωθεν δύο ναοὺς· κάτωθεν ἡ δήλωσις: «*Ὁ ἅγιος Ναοῦμ*». Εἶναι τὸ κόσμημα τοῦ πολιοῦχου καὶ προστάτου τῆς τυπογραφίας, ὅπερ ἐν ἀρχῇ τε καὶ τῷ τέλει φέρουσι αἱ Μοσχοπ. ἐκδόσεις. Αἱ λοιπαὶ 9 μεγάλα ξυλογραφία εἰκονίζουσι ἀρχιερεῖς καὶ πατριάρχας, τὸν πάπαν, Ἰησοῦίτας, τὸν *Λούθηρον* καὶ τὸν *Καλβίνον*, καὶ τέλος πάντων μίαις ἐξ αὐτῶν εἰκονίζει δράκοντας ἐν τῇ κολάσει ἀποχρησπιτομένους μετὰ φλογῶν τὴν μέλαιναν ψυχὴν τοῦ *Καλβίνου* καὶ ἐκσφενδονίζοντας αὐτὴν πρὸς τὸν Λούθηρον. Ἔτερον ἐνδεικτικὸν τῆς ἐκ τῆς Μοσχολιτικῆς τυπογραφίας προσελεύσεως, εἶναι καὶ ἡ τοιμερὴς σελίδωσις, ἣν παρετηρήσαμεν καὶ εἰς τὰς Ἀκολουθίας τοῦ ἁγ. Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν, ὡς καὶ τόδε τὸ ἐπίγραμμα.

- α. 4. *Γέρον, διὰ μάτηρ, ξὺν Ἰσραὴλ νεολέκτω,
ὀρθοφρονιζῶν, ὡς (γρ. ὅς) ὀρίνει κινύρην.
οἰά περ Ὁρφεύς τις Νεοαρδῆς δὴ Λεονάρδος
ἦδ' ὡς Ἡρακλῆς, Ἡλίας ἠὲ πάλαι
ὑδρης τρικρανίου πολυδύσσογον ἐκκαταπέφριε
τριαίνῃ ζαθέω εὐσεβεοφροσύνης,
τοὺς αἰσχύνῃς Λατινοκαλβινολουτερίτας τε
πάντας ἀποσφάττει Πνεύματος ξίφει.*

Ὡς ἐδηλώσαμεν εἶναι πόνημα τοῦ *Μιχαὴλ Γκόρας*¹ τὸ *Λεονάρδος*, εἰμὴ ἔστι λογοπαίγνιον τοῦ *Δομβαρδῆ*, ἀσφαλῶς τότε εἶναι ὁ *Λεονάρδος Καφεντζῆς* Σπαρτιάτης (βλ. κατωτ.) ὅστις ἴσως συνέδραμεν εἰς τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ἔργου.

Περιεχόμενον. Εἰς τὴν 2 σελίδα: «Παροησίαις α' τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς».

τοῦ *N. Δραγούμη* καὶ περίληψις ταύτης μετὰ τινων προσθηκῶν ὑπὸ *Π. Λάμπρου* ἐν Χρυσάλιδι τομ. Γ' (Ἀθῆναι 1865) σ. 401—402, ἐξ ἀμφοτέρων τούτων σταχυολογούμεν ἐνταῦθα τὰ σπουδαιότερα (καὶ ἐκφράζομεν ἅμα καὶ τὰς ἡμετέρας ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου). Ἐπίσης ἔχομεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν διεξοδικὴν περιγραφὴν τοῦ Legrand (ἐνθ' ἄνωτ. 387—399). Τὸ μοναδικὸν ἐν Ἑλλάδι ἀντίτυπον ὑπάρχον τέως ἐν τῇ Ἐθνικῇ τῶν Ἀθηνῶν βιβλιοθήκῃ μετεκομισθῆ ἔπειτα εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς. Κατὰ τὸν Legrand ἔτερον ἀντίτυπον ὑπάρχει ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι (Καδύκιοι) βιβλιοθήκῃ τῶν ἀσσομνησιωτῶν.

1. σ. 89 (Θεολ. Θ' σ. 69).

Εἰς τὸ σεβασμόν καὶ Ἱερὸν κριτήριον τῆς ἀδεκάστου δικαιοσύνης τῆς ἀληθείας: Κύριε, τὰ χεῖλη μου ἀνοίξεις, καὶ τὸ στόμα μου ἀναγγελεῖ τὴν ἀλήθειάν σου.

Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Γυμνῆ ἀπὸ κάθε πάθος καὶ τέλος δεύτερον, παρηρησιάζεται τὴν σήμερον δικάσιμον ἡμέραν ἢ ταπεινὴ καὶ ὑπήκοος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία μετὰ τὴν συνακολούθησιν ὄλων τῶν πιστῶν τῆς καὶ φιλοπτῶχων Χριστιανῶν, καὶ μαρτυρομένη λέγει πῶς δὲν ἐφάνη ἐδῶ διὰ τὰ ἐκδικηθῆ εἰς τὰ ἄδικα ὁποῦ τῆς προξενούνται ἀπὸ τὰς τρεῖς ἐκκλησίας (ἂν ὄνομα ἐκκλησίας εἰς αὐτάς ἀρμόζει, καὶ ὄχι συναγωγῆς Ἑβραίων, καθὼς τὸ δίκαιον ἀπαιτεῖ) τῶν Παπιστῶν, λέγω, τῶν Λουθηρανῶν καὶ τῶν Καλβινιστῶν, οἱ ὅποιοι ἐναντίον ὁρθῶν νόμων καὶ τῆς δικαιοσύνης ἀγωνίζονται, κατὰ διαφόρους τρόπους (ἂν καλὰ ματαίως) νὰ κατεδαφίσουν καὶ νὰ ἐξαλείψουν ἀπὸ τὸν κόσμον τὴν ἀληθινὴν καὶ ἁγίαν πίστιν τῶν ἀνατολικῶν, οἱ ὅποιοι εἶναι μάρτυρες ἀληθινοί, καὶ φύλακες πιστοὶ τῶν θείων νόμων, καὶ λατρευταὶ καὶ πληρωταὶ τοῦ πάθους, τοῦ θανάτου, καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὰς ὁποίας Ἐκκλησίας ἢ μία, δηλαδὴ οἱ Παπισταὶ θέλουσι καὶ διῆσχυρίζονται ὅτι ἡ ἀρχαία καὶ πατροπαράδοτος τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησία, ὡς ἀπὸ τὴν Λατινικὴν χωρισθεῖσα, εἶναι σχισματικὴ, μὴ ἐννοοῦντες πόσον ἄλογος καὶ ἄδικος εἶναι ἡ τοιαύτη κατηγορία, ὄντας ἀληθῆς, φανερὸν καὶ ἀναμφίβολον πῶς ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥώμης εἶναι σχισματικὴ, καὶ κερχωρισμένη ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ὄχι αὕτη ἀπὸ τὴν Δυτικὴν, κτλ. κτλ.

Σελ. 11. Παρηρησιάσις πρώτη. Τῆς Ῥωμαϊκῆς παρατάξεως, καὶ Γερουσίας ἐναντίον τοῦ *Καλβίνου*, καὶ *Μαρτίνου* (sic) τοῦ *Λουθήρου*, νομιζούσης πῶς ἐπαφῆρησιάσθησαν αὐτοὶ εἰς τὸ Δικαστήριον.

Σελ. 36. Ὁ *Λουθήρος* ἐνδεδεμένος (sic) φόρημα καινούριον, ὑπάγει νὰ χαιρετήσῃ τὸν *Καλβίνον* μετὰ τὸ νὰ εἶναι ἡμέρα τοῦ ὀνόματός του. σελ. 37. Ἀπόκρισις τοῦ *Καλβίνου* πρὸς τὸν *Λουθήρον*. σελ. 51. Ἀπόκρισις τῶν δύο ξένων. σελ. 54. Συνομιλία τῶν ξένων εἰς τὸ σπῆτι τοῦ *Λουθήρου*. σελ. 76. Ἀπόκρισις τῶν πατέρων Ἰησοῦιτῶν. σελ. 99. Εἴσοδος τοῦ *Λουθήρου* εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ *Καλβίνου* ὁμοῦ μετὰ τοὺς δύο Πατέρας Ἰησοῦιτας, οἵτινες ὡμολόγησαν, ἤδη, καὶ ἠσπᾶσαν τὴν αἴρεσιν, τοῦ *Λουθήρου*, ὄντες πρότερον εἰς τὸ φαινόμενον Παπισταί. σελ. 108. Διήγησις ἀληθεστάτη, τοῦ *Λουθήρου* πρὸς τὸν *Καλβίνον* περὶ τινων γενικῶν καὶ μερικῶν διαφορῶν θεωρουμένων μεταξὺ τῆς δυτικῆς, καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. σελ. 149. Ὁ ἐρχομὸς τοῦ σεβασμίου Πατρὸς *Μολύνα* εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ *Καλβίνου*, διὰ τὸ νὰ τὸν χαιρετήσῃ, καὶ νὰ συζητήσῃ μετὰ τοὺς δύο συναδέλφους τοῦ Ἰησοῦιτας. σελ. 181. Ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα πρὸς τοὺς Πατέρας

1. Michel de Molinos Ἴσπανὸς μυστικιστῆς θεολόγος γενν. τῷ 1610, τὸσῶστημα τούτου (Quietismus) ἠκολούθει καὶ ὁ *Μεθόδιος Ἀνδρακίτης* διὸ καὶ καταδικασθεὶς τῷ 1723 ὑπὸ τῆς Κ' πόλει Πατρ. Συνόδου ἠγαγκάσθη νὰ ἐκδῷ λιβελλόν: Ὁ *Ἀνδρακίτης* ἐδίδασκεν ἐν Καστοριά καὶ ἐπομένως ἐν Μοσχόπολει ἦσαν γνωστὰ τὰ κατὰ τὸν Μολίνον (ἐτέρα ἀπόδειξις ὅτι καὶ συνετάχθη ἐν Μοσχόπολει τὸ βιβλίον). Περὶ τοῦ Ἀνδρακίτου τελευταῖος ἔγραψεν ὁ μακαρ. Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν *Χρυσόστομος* (Θεολογία Δ' 1926 σ. 10-17).

Ἰησουίτας, σελ. 3 (δευτέρα σελίδωσις): Ὀπτασία τῆς ψυχῆς τοῦ *Καλβίνου* εἰς τὸν *Δούθηρον* κοιμώμενον. σελ. 47. Ὁ *Δούθηρος*, ὁ *Μολύνας* καὶ οἱ δύο πατέρες Ἰησουίται μαυροφόροι, ἀφ' οὗ ἐτελείωσαν τὴν ἐπιτήθειον δέησιν ὑπὲρ τοῦ κεκοιμημένου *Καλβίνου*, ὑπάγουν νὰ προῦπαντήσουν τοὺς Μακαριωτάτους, καὶ Σεβασμιωτάτους Πατριάρχας, τὸν Ἀλεξανδρείας, τὸν Ἀντιοχείας, καὶ τὸν Ἱεροσολύμων, ἐρχομένους εἰς τὴν Μεγάλην ἀδὴν τῆς δικαζούσης ἀληθείας, ὅπως θεωρήσωσι τὸ συμφέρον τῆς αὐτῶν ὑποθέσεως. σελ. 68. Ἐρώτησις τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας, πρὸς τὸν πατέρα *Μολύναν*, μὲ τὴν ἐξομολόγησίν του, πρὸς τὴν αὐτοῦ Μακαριότητα, σελ. 96 (δευτέρα σελίδωσις): Ὁ *Δούθηρος* δι' ἐπιστολῆς αὐτῷ ἀπὸ Ῥώμης σταλείσης, μανθάνει ὅτι ὁ Πάπας ἐξέρχεται ἀπὸ τὸν Θρόνον του, διὰ νὰ φθάσῃ τὸ ὄγληγορώτερον εἰς τὴν Ῥατισβόναν, ὅθεν χωρὶς ἀναβολὴν τρέχει εἰς τρεῖς λεγάτους συναδέλφους Πατριάρχας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ μετ' αὐτῶν συμβουλευέται περὶ τῶν συνοδικῶς ἐξετασθησομένων ὑποθέσεως (sic) σελ. 1 (τρίτη σελίδωσις): Ἐρχομὸς καὶ συνομιλία πάσης τῆς ἐκεῖ συνηθροισμένης Συνόδου (τὸ κεφάλαιον τοῦτο φθάνει μέχρι τῆς τελευταίας σελίδος 38 τοῦ τριτοῦ μέρους).

Ἐκ τῶν λοιπῶν ξυλογραφιῶν λίαν χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐν σελ. 10-11 (α' σελίδι). Ὁ *πάπας καὶ ἡ ἀλήθεια*. Ὁ Ποντίφης φέρων τὴν τιάραν καὶ πολυτελεῖ ἔσθητα ἐμφανίζεται παρηγοῖα κρατῶν εἰς μὲν τὴν δεξιὰν ἔξω εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν τὰς κλεῖς κάτωθεν τῆς δεξιᾶς: «*Ὅποιος δὲν φέρει εἰς τὸ σὰντ (sic) φλωρῶν*» καὶ παραπλεύρως βαλάντιον πλήρες ἀργυρίων κάτωθεν τῆς ἀριστερᾶς: «*Δὲν ἀνοίγουν (sic) τὰ κλειδιά*». Δεξιόθεν τοῦ Πάπα κἀθηται ἡ Ἀλήθεια τρεῖς βαθμίδας κατωτέρω ρακένδυτος καὶ δακτυλοδεικτεῖ τὸν πᾶπαν περιφρονητικῶς. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον τῶν προλεγομένων εἶναι ἡ *προσφωνητικὴ τοῦ συγγραφέως ἐπιστολὴ* (σ. 5-13) ἐν ἣ ἀσχέτως πρὸς τὸ θέμα τοῦ βιβλίου *ἐγκωμιάζονται οἱ προκριτότεροι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχιερέων καὶ προυχόντων μεθ' ὧν, κατὰ τὸν Σάθαν, ὁ Παπάζωλης εἶχε τελείω; συνεννοηθῆ πρὸς ἐπανάστασιν*. Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι ἡ ἐπιστολὴ δὲν εἶναι τοῦ *Δομβαρδῆ*, ἀλλὰ τοῦ Ἑλλήνος μεταφραστοῦ. Ἀναδημοσιεύομεν ταύτην ὀλόκληρον.

Ἴδιον εἶναι τῶν συγγραφέων ἀπὸ καλαῖον εὖθος, νὰ εκλεγῶσι, εἰς τὰ συγγράμματά τους ἓνα ὄνομα μεγαλοπρεπὲς καὶ μεγαλόφρον, καθὼς πολλοὶ κἀμνοῦσαν καλλωπίζοντες το με χρυσοπόρφυρα ἄνθη ἀπὸ τὰ ἔσωθεν, μόνον διὰ νὰ φανερώσωσι πόση εἶναι ἡ τούτου μεγαλοπρέπεια εἰς τὰ ἔσωθεν. Ἐγὼ ἐπειδὴ ἐσυνήθισα (θέλεις ἀπὸ προορισμόν, θέλεις ἀπὸ τύχην τῶν ἰδίων μου πράξεων), νὰ γράφω πάντοτε ὑποκάτω εἰς τὴν μεταγγολικὴν σκιάν τῶν κυπαρισσιῶν, καὶ ὄχι πλέον ἀνάμεσα εἰς τὰς τρυφὰς τῶν μυρτιῶν, καὶ τῶν δαφνῶν ὀνομάζω τὸ πενιχρὸν τοῦτο βιβλίον, ὅπου δὲν ἠμπόρεσα, διὰ τὸ στενὸν τοῦ καιροῦ νὰ τὸ σχεδιάσω μὲ μικροτέρας ἀτελειότητας, ἢ ΑΛΗΘΕΙΑ Κριτής, διὰ τὸ ὅποιον ἐδυνάμην νὰ ἐκλέξω ἡγεμόνα τινὰ ὑψηλοῦ αἵματος, καὶ βασιλικῶν γενεθλίαν νὰ τὸ ὑπερασπισθῆ. ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ παρὸν σύγγραμμα φιλοπονεῖται ἀπὸ ἓνα συγγραφέα ὅπου ἔκαμε παραίτησιν, ὅπως

διόλου τῶν κοσμικῶν μεγαλειότητων, σκιῶν σκοτεινῶν, καὶ ἐλεεινῶν ἐπιδόσεων τῶν ταιλαιῶρων, καὶ ματαίων ἀνθρώπων, ἐπρόκεινα χρωστικῶς νὰ ἀφιερῶσω τὸ βιβλίον τοῦτο, γεγραμμένον πλέον ἀπὸ δάκρυα μετανοίας, παρὰ ἀπὸ μελάνι, πρὸς τοὺς κραταιοὺς Ἐπιτολῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ζώσης ἰδέας τοῦ καλάμου τῆς σωφροσύνης, καὶ τῆς ἀνδρείας, ὡσάν ὁποῦ ἀπὸ τὸ παράδειγμα τούτων ἔλαβα τὴν καλὴν τύχην νὰ ἀποδοκιμῶσω, καὶ νὰ ἀποστραφῶ τὴν κακόδοξον *Ἀίρεσιν τῶν Λουθηρανῶν*, ὑποκάτω εἰς τὴν ὁποίαν ἐγὼ ἐγεννήθην, καὶ εἰς διάστημα τεσσαράκοντα χρονῶν ἐξῆσα, ἕως τὸ παρὸν μέτρον τῆς ἡλικίας μου, εἰς τὸ ὅποιον συνέβη ἡ Πνευματικὴ ἀναγέννησις τῆς ἐπιστροφῆς μου ὄχι τόσον ἀπὸ δύναμιν ἐπιχειρημάτων, καὶ λόγων ἀνθρωπίνων ὁποῦ νὰ ἴσχυσαν νὰ μὲ σαλεύσουν ἀπὸ τὸ ψευδῆ μου καὶ ἀπατηλὰ δόγματα, ὅσον ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῶν ἐναρέτων ἡθῶν, καὶ ἀπὸ τὴν ἐσκληραγωγημένην ζωὴν, καὶ εἰς τὸν Θεὸν προσηλωμένων τῶν Σεβασμιωτάτων, καὶ Θαυμασιωτάτων Μητροπολιτῶν καὶ Ἐπισκόπων τῆς Πελοποννήσου, καθὼς ἀκόμη καὶ τῶν φρονίμων προστάτων, Χριστιανικωτάτων ἐπαρχιωτῶν τῆς, μεταξὺ τούτων συναριθμοῦνται πρώτον.

» Ὁ Πανιερώτατος Μητροπολίτης Κορίνθου ὅστις ὡς ἄλλος Ἀπόστολος Παῦλος ὄχι μὲ τὸ ἕλφος ἀρματωμένος, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀρετὴν κεκοσμημένος διοικεῖ, καὶ κρατῦνει τὴν ἐκκλησίαν ἀναμέσον τῶν *Βαρβάρων ἀνεπηρέαστον*, καὶ διατηρεῖ εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀκρίβειαν τὴν ἀγιωτάτην, καὶ παλαιὰν αὐτοῦ ἐπαρχίαν.

» Ὁ Σοφολογιώτατος καὶ Θεοπρόβλητος Μητροπολίτης τῆς Ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Παλαιῶν Πατρῶν, ὅστις ὡς ἄλλος Ἀπόστολος Ἀνδρέας τῆς Ἀρχαίας διοικεῖ καὶ προνοεῖ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸν περιοῦσιον λαὸν τοῦ Κυρίου ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ.

» Ὁ Θεοπρόβλητος Μητροπολίτης τῆς Λακεδαιμονίας ἐπώνυμος τῆς παρθενίας Παρθένιος, Σπαρτιάτης, Λυκοῦργος τῆς ἰδίας του ἐκκλησίας, ὅστις ὡς ἀξιὸς ἀρχιερεὺς διεμέρισε τὴν ζωὴν του εἰς τε τὴν θεραπείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν κηδεμονίαν, καὶ φροντίδα τῶν λογικῶν του προβάτων, πρὸς τὸν ὅποιον μένω νὰ χρωστώ τοὺς τόκους βαρυτάτων, καὶ ἀνεξάλειπτων χρεῶν διὰ τὴν ἐνθερμον ἐπιθυμίαν, καὶ τὸν διακαῆ ζῆλον ὅπου ἔδειξεν εἰς τὸ νὰ μὲ χρίσῃ μὲ τὸ Ἅγιον, καὶ θαυματουργὸν ἐκεῖνον Μῦρον, τὸ ὅποιον ἐκαθάρισε, καὶ ἐφάρτισέ μου τὸν νοῦν εἰς τὸ νὰ συγγράψω μὲ ἔμφασιν *μεγαλητέραν* τοῦτό μου τὸ βιβλίον, ἔργον ἔμμεσον τῶν παρακινήματων τοῦ ἀγίου τούτου ἀνδρός, ὁ ὅποιος ἔδειξε περισσώτεραν τὴν εὐφροσύνην ὅταν εἶδεν ἐμὲ ἐπιστρέψαντα εἰς τὴν Ἀγίαν καὶ Ὁρθόδοξον πίστιν, παρὰ ὅποταν εἶδε ἑαυτὸν ἐστολισμένον μὲ ἐκεῖνον τὸν Χαρακτήρα, τοῦ ὁποίου ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία πρεπόντως αὐτὸν ἠξίωσεν.

» Ὁ Πρώην Παλαιῶν Πατρῶν, καὶ τὰ νῦν Πρόεδρος Κερνίκης, καὶ Καλαβρύτων *Δανιὴλ*, ὅστις ἀνταγωνίζεται ἀληθῶς ὡσάν Δανιὴλ ὁ Προφήτης ἐναντίον τῶν λυσσασμένων λεόντων, τῶν ἀντικειμένων αἰρέσεων, καὶ μὲ ἔνθεον φρόνησιν διέπει τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἀρχαίων.

» Ὁ Θαυμασιὸς καὶ Αἰδέσιμος ἐν Πρεσβυτέρους *Παναγιώτης*, ἀληθινὸς καὶ ἐνθερμος δούλος τῆς Παναγίας Παρθένου, Μέγας Οἰκονόμος τῶν Καλαβρύτων, ὑψωμένος εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ Γερουσίου, καὶ τῆς Προεστότητος ἀπὸ

τὸ κοινὸν καὶ νόμιμον συγκρότημα τοῦ λαοῦ ὡς ἄξιος διορισθεὶς εἰς τὴν τοιαύτην ἐπιστάσιαν καὶ ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, διότι φωνὴ λαοῦ, φωνὴ Κυρίου.

> Ἀπὸ δὲ τούτων προεστῶτας τῆς Πελοποννήσου ἢ Κορωνίς τῶν ἄλλων, καὶ ἡ κρηπίς εἶναι ὁ γενναῖος τὴν ψυχὴν *Ἰωάννης ὁ Μελετάκης ὁ Σπαρτιάτης*, ὃχι μυθῶδες μαντεῖον τῆς Μιλήτου, ἀλλὰ αὐτόχρημα Σόλων τῆς τεθλιμμένης Πελοποννήσου, ἀληθινὸς καὶ δίκαιος δικαστὴς τῶν πολιτικῶν πράξεων, διὰ μέσον τοῦ ὁποίου ἀκόμη εὐρίσκεται εἰς τὴν ζωὴν τὸ πυροπολημένον Βασίλειον τοῦ Μωρέως. Τὰ ἔνδοξα ἔργα ἐνὸς τοιούτου ὑποκειμένου εἶναι τόσον θαυμάσια καὶ μεγάλα ὅπου μὲ σέβας μὲ παρακινουοῖς νὰ εἰπῶ.

> *Ἴσως τολμήσει καὶ ποτὲ τὸ χέρι νὰ ἀπλώσῃ*

> *Ἐκεῖνα ὅπου ἠθέλησε τώρα νὰ σημειώσῃ.*

> Ὁ Κύριος *Γεωργαντᾶς ὁ Κορίνθιος*, ὅστις ὡς ἀληθέστατος καὶ ὃχι μυθολογικὸς Ἄργος εἰς τὸ νὰ προβλέπῃ, καὶ νὰ καταβάλλῃ τὰς βλάβην ἐμπούσας τῇ Πατρίδι ὀρμὰς καὶ κινήσεις, διεχώρισεν εἰς τὸ μέσον τὴν δυσμενεστάτην Ὑδραν τῆς διχονοίας χωρὶς φόβον νὰ ἀναδώσῃ νέας κεφαλὰς, καὶ ὡς θαλάσσιος σκόπελος ὅπου δὲν φοβῆται τοὺς ὀρμητικοὺς καὶ σφοδροτάτους βορρᾶς, ἢ τὰς ἀπειλὰς τῶν ἀλλεπαλλήλων κυμάτων, ἀνεδείχθη εἰς τὰς μεγαλητέρας καὶ ἀναγκαιότερας ὑποθέσεις τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, πληρώνωντας μὲ τοῦτο τὸ χρέος τῆς φύσεως ὅπου τὸν ἔκαμε νὰ γεννηθῇ καταγόμενος ἀπὸ μίαν Σειρὰν εὐγενῆ διὰ τὴν ἀρχαιότητα, καὶ διὰ τὰ ἔνδοξα, καὶ ἥρωϊκὰ κατορθώματα, καὶ τὰς ἀριστείας τῶν προγόνων του.

> Ὁ Τίμιος καὶ κόσμιος νέος *Σπυρίδων Νοταρᾶς ὁ Κορίνθιος* ὅπου διαφυλλάττει ἀκηλίδωτον τὸ ἐξαιρετικὸν αἷμα τῶν προγενεστέρων του, οἱ ὅποιοι πρὸ πολλῶν χρόνων ἐλάμπρυναν τὸν κόσμον ὑποκάτω εἰς τὰ λαμπρὰ ἄξιώματα τῶν Αὐτοκρατόρων αὐτῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κεκοσμημένος μὲ μίτρας καὶ στέμματα πατριαρχικὰ κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους, καὶ ὁποῖαις δόξαις ἄλλαις εὐρίσκονται συνηθροισμέναις τὴν σήμερον εἰς τὸ προεξηρημένον ὑποκείμενον, διὰ τὸν ὅποιον πρεπόντως δύναται νὰ εἰπῇ καθ' εἰς, ὅτι γηραλέον φρόνημα εἰς νεαρὰν ἡλικίαν.

> Ὁ Κύριος *Λεονάρδος Καφεντζῆς Σπαρτιάτης*, λέων δυνατὸς καὶ γενναῖος εἰς τὸ νὰ ἀντίσταται εἰς τὰς σφοδρὰς προσβολὰς τῶν πλέα ἱεροσύλων πολεμίων τῆς ἰδίας πατρίδος, καὶ Νάξος εὐνασμος, τῶν ἱερῶν γραφῶν, διὰ τὴν τῶν ἡθῶν κοσμιότητα, περὶ οὗ ἀληθεύει τὸ λεγόμενον, *τί πένει ὁ λέων; ρώμην· τί δὲ νάρδος; εὐωδίαν· ἔστιν ἀρα ὁσμὴ τε καὶ ῥώμη, οὐ Λεονάρδος.*

> Ὁ Κύριος *Πόλος* ἀπὸ τὴν Πάτραν εἰς τῶν πλέων ἐξαιρετικῶν προσώπων τοῦ Μωρέως, ὅστις στολισμένος μὲ ὅλας τὰς χριστιανικὰς ἀρετὰς, παρίσταται ἀληθῶς ὁ πλέων ζηλωτὴς Πατριτικῶς, ὅπου νὰ ἔλαβε ποτὲ ὅλη ἡ Πελοπόννησος.

> Ὁ Κύριος *Παναγιώτης Μπενάκη* ἀπὸ Καλαμάτα, ὅστις ἂν καλὰ καταγόμενος ἀπὸ αἷμα τίμιον καὶ ἐξαιρετικὸν τοῦ Μωρέως, ὅμως εἰς οὐδὲ καμμίαν ποτὲ περιστάσιν, ὑψηλόφρων ἐδείχθη, μάλιστα ταπεινός, καὶ σώφρων, ὅσα σπουδαίως ἐπεμελήθη πάντοτε μὲ ἀδελφικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀγάπην, ὅμοια τοὺς φίλους καὶ τοὺς ἐχθρούς του.

> Παιμφίλιτατε καὶ εὐμενεστατὴ ἀναγνώστα, ὁμιλῶ μὲ ἀλήθειαν, ὅτι δὲν

εἶναι χριστιανὸς εἰς τὴν Πελοπόννησον μέσα ὅπου νὰ μὴ εἶναι ἄξιος ἐγκωμίων· διατὶ εἰς ὄλους λάμπει ἡ ἐλεημοσύνη, ἡ ταπεινότης καὶ ἡ δικαιοσύνη, τὰ ἐλλόγια (sic) τῶν ὁποίων τὰ παρατρέχω εἰς τὸ παρὸν σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον ἐπονθήθῃ μὲ ἄλλον σκοπὸν· ἔλπιζε ὅμως αὐτὰ ὀλίγωρα εἰς ἄλλο πόνημα, ἂν ὁ Θεὸς χάρισθαι εἰς ἐμὲ ἡμέρας, καὶ ζῆθι εὐδαιμόνως».

Οὐδεμία ἀμφιβολία μένει πλέον ὅτι τὸ βιβλίον, ὡς καὶ ὁ **Σάβας** πιστεύει, ἐξετυπώθη ἐν Μοσχόπολει «ὑπὸ τοῦ **Παπαζώλη** ἢ ἄλλου τινὸς τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Ρώσσιων ἀποστόλων»¹. Οὕτως ἡ **Μοσχόπολις ἀποδεικνύεται καὶ πολεμικὸν ἐργοστάσιον καὶ χαλκευτήριον τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ Γένους καὶ οἱ λόγοι αὐτῆς πρωτοπόροι δαδοῦχοι τῆς ἐλευθερίας τῶν Βαλκανικῶν λαῶν**. Ἐτερον, ὅπερ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶδε τὸ φῶς ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τῆς Μοσχόπολεως εἶναι τὸ ἐξῆς :

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Συγγραφεῖσα μὲν παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου καὶ Σοφωτάτου Πατριάρχου τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας

Κυρίου ΜΕΛΕΤΙΟΥ τοῦ Πηγᾶ.

Πάνυ ὠφέλιμος τοῖς ὀρθοδόξοις Χριστιανοῖς καὶ ἐσκεμμένως ταύτην ἀναγινώσκουσι.

Νῦν δὲ δευτέρον τύπος ἐκδοθεῖσα ἐπὶ τῆς θεοφρουρήτου ἡγεμονίας τοῦ ὑψηλοτάτου καὶ φιλοχρίστου Αὐθέντου, πάσης Οὐγκροβλαχίας,

Κυρίου ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Ἀλεξάνδρου Γκίκα Βοεβόδα

ἐπιμελεῖα καὶ δαπάνῃ τοῦ Μακαριωτάτου καὶ Σοφολογιωτάτου τῶν

Ἱεροσολύμων ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ, Κυρίου ΕΦΡΑΙΜ

ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Πανιερωτάτου καὶ Λογιωτάτου Μητροπολίτου

Κυρίου ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ἤδη ἀρχιερατεύοντος

Δι' ἐπιδιορθώσεως τοῦ πανοσιολογιωτάτου Πρωτοσυγκέλλου Καισαρίου ἀψέθ'.

Παρὰ γρηγορίῳ ἱερομονάχῳ Τυπ.

8ον ἐν ἀρχῇ 7 φύλλα ἐκτὸς ἀριθμοῦ περιέχουσι τὰ προλεγόμενα.

φ. 1β. Τὸ οἰκόσημον τοῦ **Γκίκα** ἐν μέσῳ δύο ἀντιμετώπων κο-

1. Τουρκοκο. Ἑλλάς σ. 465 ὑπάρχει σχεδὸν ὁλόκληρος ἡ ἐπιστολὴ. Ἐτέρα ἐνδείξεις περὶ τοῦ σκοποῦ ἦν ἐπεδίωκον τὰ σχολεῖα εἰς τὰ μέρη ταῦτα, εἶναι τὸ σιγίλλιον τοῦ Ἀχρίδος *Ζωσιμᾶ* ὑπὲρ τῆς Ἱερατ. σχολῆς Καστορίας ἐκδοθὲν ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, καὶ ἔνθα οἱ ἴδιοι τῆς Μοσχόπολεως ἐδιδασκον καθηγηταὶ (*Μαντούκας Σεβαστὸς*). Ἐνταῦθα γράφει δι τὴ παιδεία καὶ τὰ Ἑλλ. γράμματα ὀποδιδοῦσι τὰ ἀπολεσθέντα τῷ γένει ἀγαθὰ «... ὁ ἐπιφανέστατος καὶ περιδοξὸς ἀρχων... *Γεώργιος Καστριώτης* καὶ εἰς νοῦν ἀναλαβὼν τὴν ἐσχάτην δυστυχίαν τοῦ γένους ἡμῶν τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν... καὶ τὴν παντελεῖ γύμνωσιν καὶ ἀπόπτῃσιν τῶν καλῶν, οἷς πρότερον τὸ ἡμέτερον φύλον ἦνθει, ἦν βασκανία τοῦ ἀλάστορος καὶ τυραννικῆ ἐκστρατείας κρῖμασιν, οἷς οἶδεν ὁ Θεός, ἐλείνωσ ὑπέστη...» Ἔγγρ. Πατρ. τόμ. Γ' σ. 828. Φιλελληνισμοῦ ὡς εἰκὸς δείγματα διὰ τῆς λατρείας τῶν Ἑλληνίδων Μουσῶν ἐκδηλουμένον συναντῶμεν κατὰ πᾶν βῆμα τρανότερον ἢ ὑπὸ τοῦ *Κων. Τζεχάνη* ὑπεράσπισις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοῦ Ὁλλανδοῦ καθηγητοῦ κηναψαμένου αὐτῆς (*Ζαβίρα* 395) δι' ἐκενεστάτου ἔπους (βλ. ἀνωτ. 114).

ράκων συγκροτούντων τὸ στέμμα, καὶ εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τὰ γράμματα :

ΙΩ(αννης) Γγ (=Γρηγόριος) Γκ(ίκας) Βδ (=Βισβόδας). Εἶτα τὰ ἑξῆς δύο ἐπιγράμματα :

Καὶ σταυρὸν παράσημον τὸ δείγμα τῆς εὐσεβείας,
 Αἰθέρντα φίλε τῶν μουσῶν κλέος ἡγεμονίας.
 Φέρων διὰ τοῦ κόρακος ἐκίνησας εἰς ζῆλον,
 Κῆριν Ἐφραιμ τὸν ζηλωτὴν σοφὸν τὸν πατριάρχην
 Τυπῶσαι περιέχουσαν βίβλον τὰ εὐσεβείας,
 Χρόνοις καθ' οὓς ἠθθέντευσας λαμπρῶς ἐν τῇ Βλαχίᾳ.

Τῷ ἀναγνώστῃ.

Βούλει ἐπίστασθαι Πιστὲ ἢν ἐπεισθῆς πίστιν ;

Π..² πόμ' ἀπὸ πηγῆς Πηγᾶ τοῦ Μελετίου.

φ. 2α—4β. «Τοῖς ἐντευξομένοις εὐ καὶ φρονεῖν καὶ πράττειν». Ὁ βίος τοῦ **Μελ. Πηγᾶ** ἐν τέλει : «αψξθ' Γαμηλιῶνος δ, φθίνοντος.

Νεόφυτος Ἱεροδιάκονος Πελοποννήσιος

Τίς ἄλλος ἦν ἰκανώτερος τοῦ Καυσοκαλυβίτου, ἵνα σχεδιάσῃ τὸν βίον τοῦ διαπρεποῦς Πατρ. ἀρχου ; Οὗτος διέτριβε τότε, τῷ Ἀθωνι χαίρειν εἰπών, ἐν Βουκουρεστίῳ διδάσκων ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ καὶ ἔχων μεταξὺ τῶν μαθητῶν καὶ τὸν **Γρηγόριον Ἀλέξανδρον Γκίαν**¹. Εἰς τοῦτον πρὸ ἔτους (τῷ 1768) ἀφιστοῖ τὴν μεγάλην αὐτοῦ Γραμματικὴν (1330 σελ. εἰς 4ον), ἣν κατὰ προτροπὴν τοῦ αὐτοῦ π.τριάρχου Ἱεροσολύμων **Ἐφραιμ** εἰς τύπον ἔδωκεν.

φ. 5α—7α. Ὁ πρόλογος καὶ ἐπιστολὴ τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸν Πατριάρχην :

«Πατριάρχῃ δεσπότῃ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ θεῖῳ, πᾶσαν ἐν Κυρίῳ ὑπακοὴν **Μελέτιος Πρωτοσύγγελος Ἀλεξανδρείας ὁ Κρής**».

Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 315 κώδικι τῆς ἐν Μόσχᾳ συνοδικῆς βιβλιοθήκης τὸ μὲν σύγγραμμα ἐπιγράφεται ἁπλῶς **Ἐγχειρίδιον**⁴, ἡ δὲ ἐπιστολὴ **Ἱερεμία τῷ πανυγιωτάτῳ ἀρχιεπισκότῳ Κωνσταντινουπόλεως**...ἐκατομβαιῶνος ἕκτη ἐπὶ δεκάτῃ ἔτει σωτηρίῳ αψγγ'⁵.

φ. 7β «Τοῦ αὐτοῦ ἐπιγράμμα εἰς τὸ ἐν χειρίδιον» (sic).

~~Οἷς πόθος ἀργαλέης ἐπαλύξαι ἄρουρα ἕλας,~~

Ἰφ' ἱμερωμένους οὐδέος ἀθανάτων.

Οἷς πόθος εὐσθενέος παρὰ πνεύματος ἄρμενος εἶη
 ἐν Μελετίῳ χεῖρ σοι ξένη φίλε φέρει.

Ὅφρα δὲ ἀτραλέως πολυὸλβον οἶδμα περιόης (sic)

1. Περὶ τοῦ συμβόλου ΙΩ βλ. ἡμετέραν πραγματείαν ἐν τῷ ἀναμνηστικῷ τεύχει Σπ. Λάμπρου (Ἀθήναι 1933) σ. 223 233.

2. Ἡ πρώτη λέξις δὲν ἐξετυπώθη ἴσως : Πινε.

3. Σάθας, Νεοελλ. Φιλολ. σ. 510.

4. Οὕτω καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ Προλόγου : Ἐκθέμενος ὡς ἐν ἐγχειρίδιον... (βλ. καὶ τὸ ἀκόλουθον ἐπίγραμμα).

5. Δημητρακοπούλου, Προσθήκαι καὶ Διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελλ. Φιλολ. τοῦ Σάθα σ. 19.

*εὐδαίμων τε νίχης (sic) ἄλβον ἀκηράσιον,
Πυροσῦει τι πανολβι'οὶ (sic) ἄλβια μαργαρίτου,
Αἰγαῖσιν ἄλλαις βένθεα μαργαρίτα.*

φ. 8 ἄγραφον.

σελίδες α'—κ'. **Μελετίου Πηγᾶ** τὸ σύγγραμμα

Ἐν τέλει ἐκτός ἀριθμοῦ δύο φύλλα περιέχοντα τὴν «τῶν παραδρομῶν τοῦ τύπου» διόρθωσιν.

Τὸ βιβλίον κοσμεῖται ὑπὸ τῶν κοσμημάτων τῶν προσδιαζόντων, ὡς ἐλέχθη, *εἰς τὴν τυπογραφικὴν καλλιτεχνίαν τῆς Μοσχόπολεως*, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἐπὶ ἐκάστης σελίδος ἐν τῇ ἄνω ὡς φέροι σημεῖα τινά: Ἐν τέλει τῶν Προλεγομένων παρίστανται δύο δράκοντες ἀντιμέτωποι ἐπὶ τοῦ ἐκ δεξιῶν διακρίνομεν καλῶς τὴν ἐπιγραφὴν ΓΡΗΓΟΡΙΕ ΙΕΡΟΜΟΝ, ἐπὶ δὲ τοῦ ἐξ ἀριστερῶν δυσξύμβλητά τινα, (ἰσ. ΠΑΠΑΝ ΜΑΧΟΥ). Εἶδομεν ὅτι καὶ ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ τὸ ὄνομα *Γρηγόριος* συναντᾶται δις (ὡς ἀρχιερεὺς καὶ ὡς ἱερομόναχος). Ἡ ἐπανάληψις τοῦ ὀνόματος παρετηρήθη καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἐκδόσεις τῆς Μοσχόπολεως¹. Ἡ δὴλωσις «ἤδη ἀρχιερατεύοντος» ἦν ἀναγκαία ἵνα μὴ νομίση τις, ὅτι πρόκειται περὶ δύο προσώπων. Ἀπεδείξαμεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι ἦν ἀρχιερεὺς ὁ Γρ. κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον τῷ δὲ 1767 ὑπογράφεται ἐν τῇ Κ)λόλει περὶ γάμων συγκροτηθεῖση Συνόδῳ ὡς Διπραχίου. Οὕτως ὁ ἀρχιερεὺς *Γρηγόριος* δὲν ἐλησιμόνει ἑαυτὸν ὡς ἱερομόναχον καὶ ἰδρυτὴν τοῦ τυπογραφείου, (τύπος καθιερωμένος ἤδη εἰς πάσας τὰς αὐτοῦ ἐκδόσεις)². Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ πολυμερὴς δρασίς τῶν Ἀκαδημεικῶν τῆς Μοσχόπολεως εἶχεν ὡς φαίνεται καταστῆ ὑπολιτος εἰς τὰ βλέμματα τοῦ τυράννου καὶ ἐξησκέιτο αὐστηρὰ ἡ λο-

1. Μέρ. Γ' I, 5 (Θεολ. Θ' σ. 262—63).

2. Δὲν ἄγνοῶ, ὅτι ἐν Γραμματικῇ τοῦ *Νεοφύτου*, ἐν τῇ προματωπιδί, μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ ἡγεμόνος *Γκίνα* καὶ τοῦ Ἱεροσ. *Ἐφραίμ* ὑπάρχει: «ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Οὐγκροβλαχίας κυρίου *Γρηγορίου*». (οὗτος ἦν Ῥουμάνος συμμάθητὴς τοῦ *Δαπόντε* προβιβασθεὶς ἀπὸ Μυρέων Μεσ. Βιβλ. *Σάθα* τομ. Γ' σ. 103) καὶ ἐκτενέστερον Ν. Jorda, *Istoria Bisericii Romanesti* κτλ. II (Valeni-de-Munte 1909) σ. 145 ἔ. καὶ 330 ὑπῆρξε δὲ μητροπολίτης ἀπὸ 1760-1787) ἐν τέλει δέ: «*Ἐν τῇ νεοεργηθείσῃ τυπογραφίᾳ, ἐν Βουκουρεστίῳ ἀψῆ*». Ἐλλείπει ὅπως καὶ εἰς ἄλλας ἐκδόσεις, ἢ δὴλωσις! «ἐν τῇ τυπογραφίᾳ» . . . παρὰ *Γρηγορίῳ ἱερομόναχῳ τυπ.*» καὶ τὸ «ἤδη», ὅπερ μετὰ τὸ «ἀρχιερατεύοντος» παρατηρεῖται ἐν τῇ ἡμετέρῃ ἐκδόσει. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον πάντων τὰ τυπογρ. στοιχεῖα εἰσι πάντῃ διάφορα, καίτοι δὲ αὕτη ἐξεδόθη μετὰ ἐν ἔτος δὲν ἔχει τὰ νέα, ἀλλὰ παλαιὰ στοιχεῖα *παρμερῆ* πρὸς τὰ *γνωστὰ τῆς Μοσχόπολεως*. Ταῦτα πάντα διέφυγον τὸ δευδερκὲς ὄμμα τοῦ σοφοῦ Ῥουμάνου ἱστορικοῦ, ὅστις ἐν τῇ ἄνω συγγραφῇ σ. 151 λόγον ποιούμενος περὶ τῶν ἐκδόσεων τῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ Ριμνιχίου *Καίσαριου* ἐν Βουκουρεστίῳ γενομένων ἀναφέρει ἀκροστιχῶς καὶ τὴν ἐκδοσὴν ταύτην. Προσῶ δὲ *διὰ τῆς ὁμωνυμίας ταύτης ἠθέλησεν ὁ ἐκδότης νὰ διαλάβῃ ἑαυτὸν πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν κρατούντων* διαρκῶς ὑπὸ τῶν Ἱησοῦντων ὑποδαυλιζομένων, καὶ νὰ παρασύρῃ αὐτοὺς εἰς τὰς παριστρίους χώρας. Ἴδιον δὲ τοῦ τυπογράφου τῆς Μοσχόπολεως τὸ ἐπαναλαμβάνειν, ὡς ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν (τομ. Η' σ. 264, 63) τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ δις.

γοκρισία ἐπὶ τῶν ἐντεῦθεν ἀναθρωσκόντων ἐντύπων, ἅπερ δίκην πυραύνων μετέδιδον τὴν φλόγα τῆς ἐλευθερίας εἰς τοὺς ὑπὸ ζυγὸν Χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς. Εὐρέθη δὲ πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ κακοῦ τὸ μέσον τῆς ἀνομιᾶς ἢ κλειψυλίας, ὡς νῦν λέγομεν. Ἐν τῶν σπουδαιοτέρων τῶν λογίων τῆς Μοσχοπόλεως γνωρισμάτων, ἦν ὁ κατὰ τοῦ Παπισμοῦ πόλεμος καὶ κατ' ἀρχάς τὰ πολεμικὰ αὐτῶν ἔργα μόλις ἦσαν ἀνεκτὰ ἐκτυπούμενα οἴκοι (ὡς τὸ Συνταγματίον τοῦ **Κωνσταντίνου**) εἰτα ἐπειδὴ ἐξήγειρον τὴν ἀντίδρασιν τῶν ὀργάνων τοῦ Πάπα ἐξετυποῦντο ἐν Εὐρώπῃ (ὡς ἡ **Πιστις τοῦ Τέρπου**) καὶ ἐν τέλει ἐπενοήθη ἡ λαθροτυπία. Τὸ γεγονός τοῦτο ἔχοντες ὑπ' ὄψιν **ἠῤῥῆσαμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκδόσεων τῆς Μοσχοπόλεως ἀπὸ 16 εἰς 18**. Ἡ αὐστηρὰ διάγνσις εἰς τὰς τοιαύτης φύσεως ἐκδόσεις δύναται νὰ αὐξήσῃ ἐπὶ πλεόν τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν δόξαν τῶν Μοσχοπολιτῶν ὡς ἀπολογητῶν καὶ ὑπερμάχων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐκ τῶν ἀκραιφνεστέρων. Γενομένου ἀποδεκτοῦ ὅτι ἀμφότερα τὰ βιβλία, ἦτε «Ἡ ἀλήθεια κριτῆς» καὶ ἡ «Ὁρθόδοξος διδασκαλία» ἐξετυπώθησαν ἐν Μοσχοπόλει ὁ βίος τοῦ τυπογραφείου παρατείνεται οὕτως ἕως τοῦ 1769 ἵσως δὲ ταῦτα ὡς ἐπιλήψιμα θεωρηθέντα ἐπετάχυναν τὴν καταστροφὴν, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη καὶ διὰ τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξ Εὐρώπης μετακομισθὲν τυπογραφεῖον ὑπὸ τοῦ Κεφαλλῆνος ἱερομονάχου **Νικοδήμου Μεταξᾶ** τῷ 1627¹. Οὕτω συμβιβάζεται καὶ ἡ εἰδησις τοῦ Δήμιτσα, ὅτι μετὰ τὴν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀρχίδος κατάλυσιν τὸ τῆς Μοσχοπόλεως μετηνέχθη εἰς Φανάριον². Πιθανὸν τὸ τοιοῦτον, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ πρῶτον, ὡς φρονεῖ οὗτος, διότι καὶ μετὰ τὸ τοῦ Μεταξᾶ ὑπῆρχεν ἕτερον, ἐν ᾧ τὸ 1757 εἶδον τὸ φῶς αἱ «Διαταγαὶ γάμων»³. Ἐν τέλει ἀναφέρομεν καὶ τὴν εἰδησιν τοῦ **Γεωργ. Κωνσταντίνου**, ὅστις ἐκιδίδους τὸ τετραγλωσσον αὐτοῦ Λεξικὸν τῷ 1786 εἰς τὸν «Κατάλογον τῶν σχολείων, ὅπου τὴν σήμερον σώζονται εἰς τὸ ἡμέτερον γένος» γράφει: «Εἰς Μοσχόπολιν σχολεῖον καὶ μία τυπογραφία» ὅτι δηλ. ἐσώζοντο ταῦτα ὅτ' ἔγραφον! Ταῦτα μετὰ πολλοῦ κόπου ἠδυνήθημεν ἐκ τῶν τῆδε κάκεισε διεσκορησιμένων εἰδήσεων νὰ ἐρανισθῶμεν περὶ τῆς πόλεως, ἧς τὸ ὄνομα ἢ ἱστορία διὰ τῶν αἰώνων θ' ἀναφῆσθαι μετὰ θαυμασμοῦ ἅμα καὶ συγκινήσεως. Περάνοντες τὴν συμβολὴν ταύτην ἐπισφραγίζομεν δι' ὧν λέξωμεν καὶ ὁ καλὸς πατριώτης

1. Τῷ αὐτῷ ἔτει ἐξεδόθη τὸ α' βιβλίον: **Τοῦ μακαριωτάτου καὶ σοφωτάτου . . . τὰ νῦν οἰκουμενικοῦ (πατριάρχου) Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου σύντομος πραγματεία κατὰ Ἰουδαίων . . .** ὅπερ σπανιότατον ὄν ἐδωρησάμην ἐκ τῆς ἐμῆς βιβλιοθήκης εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴν τῷ 1910. Περὶ τοῦ τυπογραφείου ἀπὸ τοῦ **Π. Λάμπρου** (ἐνθ' ἀνωτ.) καὶ **Γούδα** (ἐνθ' ἀνωτ. σ. 5—10), ἔγραψαν οὐκ ὀλίγοι ἐσχάτως δὲ καὶ ὁ σεβ. Ἡλιουπόλεως **Γεννάδιος** ἐν τῇ «Ὁρθοδοξία» τῆς Κηπόλεως ἔτ. ζ' (1931) σ. 295—300 μετὰ τῆς Τουρκ. βιβλιογραφίας, ἣν τὸ πρῶτον γνωρίζομεν.

2. Μακεδονικά Γ' σ. 358.

3. Διευθυντῆς τούτου φέρεται ἐπὶ τῆς ἐπιφυλλίδος ὁ **Παναγιώτης Κυριακίδης**, ὡς λέγει ὁ **Π. Λάμπρος** ἐν Χρυσάλλιδι τόμ. Δ' 1867 σ. 172² τὸ βιβλίον τοῦτο φέρει σχεδὸν παρόμοια κοσμήματα τῶν τῆς Μοσχοπόλεως.

Cordignano τὸ ἐν Vulneti i popullit ἀξιόλογον ἄρθρον περὶ Μοσχολόλεως, ὅπερ ἐπέγραψεν «ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ Ἀλβανικοῦ πολιτισμοῦ»¹, ὅστις γράφει: «Αἱ σημειώσεις αὗται, ἂν καὶ ὀλίγαι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς Ἀλβανίας ἔχει σελίδας τινὰς ἀκμῆς καὶ εὐμερείας, ἅς μόνοι οἱ ἀκούραστοι σκαπανεῖς ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ προοδευτικῶν Ἰνστιτούτων ἠδύναντο ν' ἀνακαλύψωσι, ἐμφρανίζοντες τῇ Εὐρώπῃ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν πρόοδον, τοὺς θησαυροὺς ἑνὸς ἔθνους ἔνθα ταῦτα συμπληροῦνται καὶ τελειοποιοῦνται, ἵν' ἀποτελέσωσι τὸν ἰδιαίτερον χαρακτῆρα αὐτοῦ, ἐγκαινιάζοντος νῦν τὴν ἐξαίρετον δρᾶσιν πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν πλεονεκτημάτων καὶ παραδόσεων αὐτοῦ»

Γέρον ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ

1. Ne lame le kultures Shqiptare (1930, 28 Νοεμβ. Tiranë) εἰς ὠραίαν Γεγικήν διάλεκτον.